KARLO HÄUSLER

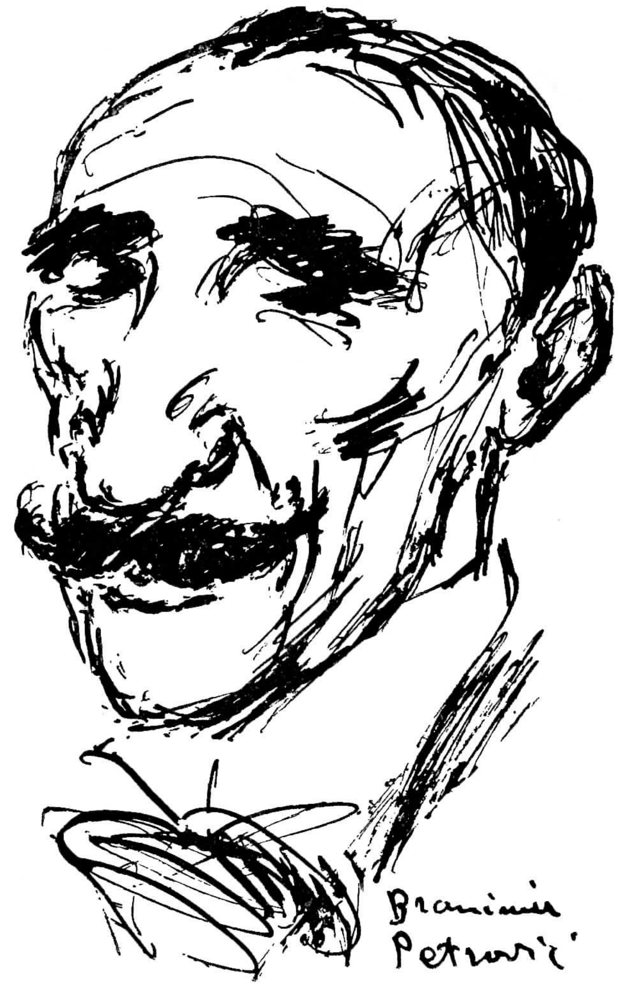
USPOMENE NA A. G. MATOŠA

KARLO HÄUSLER

USPOMENE NA A. G. MATOŠA

ZAGREB 1941

IZDANJE MATICE HRVATSKE

Branimir
Petrović

PREDGOVOR

Na stotinu nesuvislih listića ispisao je Karlo Häusler svoje »Uspomene na A. G. Matoša«. To su fragmenti sjećanja, kako su ih održali u pameti dojmovi iz mladih dana i drugovanje s A. G. Matošem, komu je Häusler bio mlađi drug, i s kojim se slagao politički i literarno. Häuslerova se proza povodi očito za Matošem, on piše dobrim stilom, živo, pripovijeda zanimljivo, prikazuje plastično, slikovito, pozna književnost i zanosi se idejama, koje su i Matošu bile blize. Događaji, što ih prikazuje Häusler, doimaju se uistinu kao doživljaji, a ne kao izmiljoštine. Tko je poznavao Matoša, moći će to lako zapaziti, jer je sve to moguće, dok se riječi, što mu ih Häusler meće u usta, ni po čemu ne odvajaju od Matoševa načina izražavanja, njegovih mišljenja, njegove duhovitosti i humora. Ovom vjernošću Häusler upravo zapanjuje svakoga Matoševa znanca.

Intimnost daje živopisnom materijalu u »Uspomenama« najveću cijenu. U njoj je sadržano nešto od onoga, čime je legenda o bohemu A. G. Matošu okružila njegovu osobu, legenda, koja je odredila, Matošu tako izvanredno mjesto u našem hrvatskom književnom životu. Kako se ne može osjetiti sva sugestivnost Matoševe umjetnosti bez čuvstva za hrvatski pejsaž, ne može se ni njegova ličnost obu-

hvatiti potpuno i do kraja, ako se nismo kadri uživjeti i mi u ono, po čemu su se srasle njegova osobnost i naša sredina. Ima — da tako kažem — neki posebni fluid, po kojemu se on i njegovo djelo na svoj posebni način izdižu, i preko kojega tek dolazimo do pravog razumijevanja Matoša.

U slučaju Matoša ne radi se o tome, da bi trebalo za nj izmisliti mimo istinu neki idealni pjesnički život iz impresija njegove poezije. Naprotiv, upravo istinoljubivost kroničara nalazi sigurno doživljaje, zapažanja, spontane izjave, po čemu će tek opće poznata shema Matoševa bohemstva postati individualni život. Mnogi su njegovi poštivači pošli krivim putem, kad su hotice tajili istinu, ili je uljepšavali. Samo je onaj Matoš, koji je uistinu postojao, doista zanimljiva pojava i zanimljivija, nego bi je mogao tko izmisliti. Pravi lik Matošev podnosi do kraja vjernost prikazivanja njegova života, kako se to najbolje vidi iz ovih Häuslerovih »Uspomena na A. G. Matoša«, kojima se ne može poreći — uza svu diskretnost — potpuna iskrenost.

Häusler pripovijeda doživljaje iz naše nedavne prošlosti, kojoj smo samo zbog toga toliko daleki, jer su se međuto događali silno zamašni preobrati u našem narodnom životu. On ih je sretnim slučajem upravo s Matošem proživljavao. I o njima su njegove »Uspomene« živo svjedočanstvo. One osvjetljuju iz nadasve zanimljivog kuta gledanja političke prilike Matoševa vremena, naročito mentalitet dobrih ondašnjih hrvatskih patriota i političara, i njihove i naše brige i nedaće.

Tako se je u Häuslerovim »Uspomenama« nakupilo mnogo toga korisnog i vrijednog opće pažnje.

B. Livadić

POZNANSTVO S A. G. MATOŠEM

Prije svega ne mogu nikako mimoići studentski grad na Kupi i Korani, Karlovac, s rijetko lijepom okolicom, i do nedavna, visokim jablanovima oko tvrđave kao zubljama u noći. Đački je život bio prilično slobodan, po nekoj tradiciji dobroga i praktičnoga ravnatelja, zaštitnika nemirnih đaka, sada već pokojnoga R. S., i mnogih očinskih profesora. U kutu kavane »Aeroplan« uz čašu punča čitao mi je školski drug, pjesnik Lj. V., iz rukopisa svoje duboko iskrene i čudesne lirske pjesme o bijelim rodama, starom lukavcu na rosnatoj paučini, kojima je nevidljivo i toplo obavijao moje uzdrhtalo srce, a ja sam i njemu čitao pjesme prve svoje mladosti. Jedne sam noći ostao sâm za svojim stolom, kada mi je prišao neznanac đak iz Slovenije. U raspoloženju sam mu citirao pjesmu: »Vse je strto v prah ničeven, želj krilatih broj neštet«. Neznanac se smješkao, a onda me poveo k sebi u stan, gdje je odmah izvadio rukopis, te mi pročitao iste stihove. To je bio Novačan, autor pjesme, koju sam citirao, a da ga nisam poznavao. Postadosmo prijatelji. Dođosmo na misao, da izdajemo u Zagrebu list za lijepu prozu, pjesmu i esej. Nazvali smo ga »Sutla«. Milan Vrbanić

dao mi je za »Sutlu« svoje »Pjesme srca i oblaka«. Bilo nam je mnogo stalo do toga, da predobijemo za suradnju i A. G. Matoša. Lj. V. mi pomogne i odluči, da me s njime upozna, pa smo se jednoga dana otputili k A. G. Matošu u Samobor. Primio nas je lijepo i poveo u Anin-dol. Cijelim putem pričao nam je tako lijepo i zanosno, da se to ne da opisati, a konačno nam je odozgo pokazao prekrasan pejsaž Save i Zagorja, sjetivši se seljačke bune, te nam preporučio, da se kanimo svih iluzija o tuđini, jer da je kod nas doma ipak najljepše i najbolje. — Govorio je mnogo o Maeterlincku. Njegov sjajni impresionističko-kritični duh dozvolio si je nakon kraće zanimljive analize opasku, da Maeterlinckov dijalog mjestimice gubi običnu riječ, što li, prelazi u neku vrst mucanja. Nađosmo se konačno sva trojica uz čašicu razgovora pod domaćim krovom. Tu nam je A. G. Matoš čitao svoju »Tajanstvenu ružu« — i mi upoznasmo pravoga A. G. Matoša, pjesnika u divnom i tajanstvenom vrtu slobode, iza visoke ograde od profanog svijeta, Matoša gotovo nepristupačnoga. Obećao mi je prilog za »Sutlu«. Mi smo ga iskreno zavoljeli.

RUKOPIS, POSLAN NA „CIGARETPAPIRU"

Otputovao sam u Križevce. Jednoga dana primio sam pisamce. Sadržavalo je obećani prilog A. G. Matoša za »Sutlu«. Imam i danas bistre oči, a nisam ni onda trebao sitnozor. Duhoviti Matoš kao da je htio staviti me na iskušenje. Nije to doduše bio »cigaretpapir« u pravom smislu riječi, nego mali bijeli papir, sitno ispisan s dva soneta, s potpisom »A. G. Matoš«. Jedan od tih soneta pod naslovom »Pravda« upravo me je frapirao.

MATOŠ I MATOŠEVCI

Ne znam, komu se to svidjelo, da ostale suradnike »Sutle« i njihove mlade književne znance proglasi Matoševcima ili čak Matošijašima. Prijateljski odnos A. G. Matoša prema nama nije tome dao ni najmanjega povoda, niti se A. G. Matoš smatrao nekim našim majstorom ili rabijem. Mi smo na primjer u drugom broju »Sutle« htjeli tiskati lirske radove slovenskoga pjesnika, kojemu je pravo ime Anton Debeljak, a koji mi je izvorne svoje radove poslao pod pseudonimom: Unilij. To

su tako bizarne pjesme, kakvih u slovenskoj lirici nema, one ne sagibaju koljena ni pred kakvim do tada poznatim uzorima. Na moju molbu, pošto drugi broj »Sutle« nije izašao, ma da je već prvi broj zaslužio naročitu pažnju i pohvalu A. G. Matoša, otiskane su lirske pjesme Antona Debeljaka, namijenjene »Sutli«, u tadanjoj »Hrvatskoj Smotri«, koja je prema tome prokrčila put mladomu autoru, kasnijemu uredniku »Ljubljanskoga zvona«.

MATOŠ I SLOVENCI

»Ne znam, što se vi, Karlek, toliko oduševljavate slovenskom poezijom«, kazao mi je jednom zgodom A. G. Matoš, upozoravajući me podjedno na srpsku knjigu. Pošto mu spomenuh Ivana Cankara, reče, da mu je miliji Anton Župančić, Belokranjac, bliži uostalom zbog jezika.

PLEMENITI CILJEVI

Smisao svih Matoševih polemika je pobjeda pravih nad lažnim vrijednostima. Njegova hrabrost u teškim i nesnosnim prilikama bila je velika i iskrena kao plod dobroga unutarnjega počela. Govorio nam je: »Budimo vazda na strani slabijega«. Tin Ujević i Krešo Kovačić približili su se A. G. Matošu, koji je to honorirao povjerenjem starijega u mlađe, osjećajući se i sam mlađim, ali su sebi zbog skraćene distance koješta prema njemu dozvolili tako, da je Matoš ogorčeno i oštro reagirao, pa su se mogli uvjeriti, da nije dobro dražiti plemenitoga

lava hrvatske knjige, s pandžama, izoštrenima u borbi. Vulkanski Polić-Kamov i ponešto egzaltirani Ante Hikec, unatoč zadobivenim ogrebotinama, prišli su k A. G. Matošu, i sve je opet bilo dobro, jer su naši ljudi kao i naši krajevi jedinstveni i mili u suprotnostima i u različnostima. Sve su to manje više dobri i daroviti ljudi, a tvrdoglave i pakosne iznimke ne priznaju možda ni danas Matoševe dobre namjere i njegovu dobru vjeru.

POBJEDNIČKI HUMOR

Nastojao sam u »Griču«, nastavku »Sutle«, tako reći prodrijeti sa shvaćanjem, da se radovi mladih ljudi ne ocjenjuju preoštro, jer im se inače možda ubija i volja za rad. Time se nijesam odrekao pravila, da ne treba nikakva kompromisa s literaturom za zabavu manje obrazovanih čitalaca. »Grič« je objavljen nekako pred jesen 1915. s programom: tradicija Matoševa nacionalizma, no bez napisanog programa, dakle kao »Sutla«, te ga dakako ne treba brkati s istoimenim kasnijim političkim novinama negdje u Beču, gdje li. Nije bilo kompromisa kao ni za Matoševa, na žalost, kratkoga života. Jednoga dana poveo me je A. G. Matoš u svoj stan u Mletačkoj ulici, u kući, čini mi se, barunice Balbi, sa starinskim zdencem sred dvorišta. U njegovoj sobi bilo je sve natrpano knjigama, ali je on bio i bez knjiga živo vrelo stvaranja. Dao mi je papir i pero i pozvao me na rešetanje naših ljudi i prilika epigramima i šalama. Sjeo je za isti stol i pisao. Prekinuo sam ga i pokazao mu, što sam spjevao. »Trebalo bi da bude malo veselije«, reče i

nastavi pisati. Taj put nije kao obično pisao s nekim teškim časovitim uzdasima i odahnućem kao iz dubina, kao da stavlja u pogon ili zaustavlja lokomotivu. Nije mi htio pokazati, kakve je šale sasvim ozbiljno napisao, ali sam znao, da će se našaliti i s autorom romana o tajnama Krvavoga mosta, uvaženom gospodjom Z., jer mi je već putem kroz Dugu ulicu u Gornji grad kazao: »Zagorka piše roman tako, da na svakoj trećoj stranici nekoga zakolje, i to se danas čita«. Za nekoliko dana izašle su te Matoševe šale u humorističkom listu. U njima ima i vapijući stih:

Zato stani, nemoj više klati,
Jer ćemo te krvavicom zvati...

Tako se A. G. Matoš znao dobronamjerno šaliti, a autori su ostali, hvala Bogu, živi i zdravi.

MATOŠ U KRIŽEVCIMA

Primio sam njegovu drugu kartu. Adresirao je: Križevac. Polag je dodao: Europa, s upitnikom. Bilo je ljeti 1910. Vilko H., nećak žarkoga hrvatskoga rodoljuba Krunoslava Heruca, vratio se po drugi put iz Rusije. Pričao je poput Casanove, živio i mnogo doživljavao. Obožavao je Rusiju. Matoš je volio ljude zanosa i doživljaja, ako i ne bijahu ljudi pera. Zamolio sam ga, da me posjeti u rođenome gradu, i eto ti A. G. Matoša k meni u moje stare Križevce. Tada sam stanovao u hotelu »Zeleno drvo«, manje zavisan od roditelja. Odgajao sam Nikolu B., čiji su roditelji došli iz pre-

krasnoga Lobora. Nikiću B. htjela je biti kumom glasovita Lujza Koburška. Njegova majka, ma da ga je tragična Lujza okupala u hladnoj vodi, nije pristala, da mu Lujza Koburška bude kumom. Tako je on kasnije dospio u moje mentorske ruke. Cijela se porodica obradovala čuvši, da dolazi Matoš. Srdačno i lijepo smo se zabavili u gradu i okolini. Izvezli smo se kočijom na Kalnik. Matoš je na pogled Kalnika i staroga grada stao kao ukopan i kazao: »Gle, tri, ah, tri kraljevska grada na stijeni, jedan nad drugim!« Smjestili smo se na tratini pokraj vrela, podno ruševina. Pošto užinasmo, otvori Matoš svoju bilježnicu i pročita najljepši svoj sonet o đurđicama. Zaželio je govoriti sa seljacima. Bila je još svježa uspomena na napadaj seljaka, potaknutih mjesnim gospodskim veličinama, na hrvatske Sokolove, kojom je prilikom skoro zaglavio bivši predsjednik bečkoga akademskoga društva »Zvonimir« i križevačkoga pjevačkoga društva »Zvono«, dr. Gundrum, hrvatski pisac. Matoš je tvrdio, da naša gospoda nemaju načina, kad prilaze seljacima. Pošli smo k seljaku. Razgovor je bio srdačan, pun uzajamnoga poštovanja i prijateljstva, a Matoš je, odlazeći s nama dalje, kazao: »Evo, ovako se govori sa seljakom«! Kad smo se uputili natrag u Križevce, dogodila se nesreća, i to po Matoševim riječima prava elementarna nesreća: Matoš je izgubio svoju bilježnicu. Osim toga puklo je nešto na kolima, što li, pa smo se morali svratiti u klijet križevačkoga građanina Jakoba H. Tamo se u društvu nalazila mlada, lijepa Maurka, sanjarskih očiju, kao da i po danu sanja. Zvala se Vjera. Malo sam je nekom primjed-

bom podražio, i ona se prijazno nasmiješila. »Karlek« reče Matoš, »nisam mislio, da se vi znate ovako sa ženskim stvorovima«. On je tada već nešto čuo o nekoj dami iz K., na Kupi i Korani, iz mojih pričanja, koju je samo na osnovi mojih kazivanja nazvao elitnom damom. U ugodnom društvu uz čašicu kalničkoga Matoš je nekako zaboravio na elementarnu nesreću. Vratili smo se noću u Križevce k »Zelenom drvetu«. Sjećam se s ponosom i harnošću zajedničkih trenutaka na Kalniku. Prošlo je dvadeset godina, a ja sam na spomen toga napisao:

U travi ležim, čini se, da snivam.
(Kraj zida, gdje smo našli malo hlada)
O kraljevska teraso Kalnik-grada!
Otkrivaš prizor neslućen i divan:
Krajinu čarnu lugova i njiva,
Nad kojom mir, prekidan kadšto, vlada,
A svijetlo se sa sjenom igra, sliva,
Dok ona odmiče, u beskraj pada!
Tu A. G. Matoš kazao je meni: —
»Ej, haj, gle tri... grada kraljevska na jednoj stijeni!« —
Tu kamen priča građu neke drame
U kutu, što je leća panorame,
Još kuca srce tajanstvene dame!...

ZAUŠNICA

U hotelu »Zeleno drvo« bilo je živo. Sa svojom kapelom svirao je ciganin Tormatoni. U većem odjelu dvorane sjedio je Milutin Nehajev s društvom, u manjem, lako pristupačnom, odjelu sjedili smo ja i A. G. Matoš s malim Nikolom i Vilkom H. Matoš je sve više uživao u glazbi i sipao priloge za glazbu. Ja sam bio oprezan, i kako ovakve veselice mogu iznenada prijeći u gungulu, u gradu, već onda pomalo društveno napetom, zamolio sam tiho čvrstoga Vilka H., da budno pazi, da nitko i ne dotakne A. G. Matoša, makar bi on u veselju prišao čijem drugom stolu. Matoš je ustajao i prilazio nekim građanima, koji ga nijesu poznavali. Mladi trgovački pomoćnik iz nepoznatoga se uzroka iznenada zaletio i htio udariti rukom A. G. Matoša po glavi. U tom trenutku Vilko H. odbio je snažnim protunapadajem desnice udarac ravno u čeljust napadača, koji se na to primirio i, kako me uvjeravaju, postao velik poštovalac A. G. Matoša. Tako je dakle bio u Križevcima spriječen fizički napadaj na A. G. Matoša.

MEĐU OSTALIM I ARHEOLOG

Bio je i suviše skroman, baš, jer je bio tako reći univerzalan. Jednom smo bili na izletu u Šestinama. Braća Leon i Gustav Matoš tretirala su pred nama nekoje nama nepoznate stranice povijesti srednjega vijeka. Gustav Matoš, poput kakvoga sveučilišnoga profesora, sipao je argumente kao iz rukava, čak navodio godine. Imao je Natka Nodila u malom prstu. Na povratku u grad nisam se mogao svladati, a da mu kao tadanji redoviti slušač povijesti na zagrebačkom sveučilištu ne izrazim svoje udivljenje. »A, šta je to! Vi mislite, da ja mnogo toga znadem i Bog zna koliko, no sve je to

vrlo malo!« To je bilo rečeno iz skromnosti. Da se on razumije i u arheologiju i te kako, pokazao nam je u Križevcima, gdje ga nikad prije toga nije bilo. Sreo nas je tadanji gradski fizik dr. Gundrum i s pravom kulturnoga radnika odmah pružio ruku A. G. Matošu, komu se i bez moga posredovanja predstavio. Pošli smo prema historijskoj crkvi svetoga Križa. Dr. Gundrum pisao je mnogo o starim Križevcima. Tu pred crkvom svetoga Križa, pošto je izvana razgledasmo, upitao je iznenada A. G. Matoša, što on misli, koji bi bio najstariji dio crkve. Matoš je zakoraknuo, pokazao masivni bridni kamen, što je nekoć podupirao toranj, i kazao: »Ovo je najstariji dio crkve«. Dr. Gundrum je znao iz prijašnjih istraživanja, da je to zaista najstariji dio crkve, pa je to s najvećim zadovoljstvom A. G. Matošu potvrdio, a onda smo razgledali ostatke tvrđave. Prolazeći dijelom glavne ulice iznad šanca, iza zida s derutnim kipom, Matoš je kazao: »Tu je bio most«. Kada prolaziš ulicom, zapravo cestom, nema na prvi pogled mostu ni traga, i teško da je koji Križevčanin osim dra Gundruma znao, da je na tom mjestu bio most. Gundrum je kasnije pokušao nagovoriti A. G. Matoša, da plasira njegov antropološki članak »Makedonija Makedoncima«, ali ga je A. G. Matoš odbio.

MATOŠ U SV. IVANU ŽABNU

Kalnik se spušta u široku ravnicu, kojom protječe Glogovnica, krvavi potok turskih suzbijenih navala. Preko Glogovnice uspeli smo se na posljednje brdo prema staroj Panoniji, upravo prema Bjelovaru, vulgo zvano Bela Raca. Tu smo već na starom graničarskom terenu, između bujnih šuma imovne općine križevačke. S prirodne terase prekrasan vidik na Križevce i dalje sve do Kalnika, Ivančice i Zagrebačke gore. Stali smo. Matoš je izašao iz kočije, razgledao pejsaž, a onda je kleknuo i poljubio zemlju govoreći: »Što je Wales, što je Provansa prema tebi, divni potkalnički pejsažu!« Vratio se zatim u kočiju, sjeo kraj mene, i kad smo kretali, okrenuo se je još jedamput prema Križevcima govoreći: »Divno, ah kako divno!« Vozili smo se cestom između šuma, a žustri konji dovezli su nas brzo u Sv. Ivan Žabno, negdašnje boravište nenadmašivoga karikaturiste i odličnoga slikara krajobraza, pobratima Branka Petrovića. U Sv. Ivanu Žabnu pohodili smo njegova oca staroga uču, a onda smo se uputili u seljačku gostionicu k strini Jani. Tu smo nastavili razgovor ugodni uz čašicu vina sa Crvenkastoga Brda i uz izvrstan pileći paprikaš, u društvu prekrasnih plavokosih i kestenjavih graničarskih snaša. Bilo je govora o križanju rasa i o osobitom prirodno-elegantnom tipu, no kada sam, sjećam se, kasnije jednom u Eltvilu na Rajni, na dvoru grofa E., o mojim učenicima nešto slično napomenuo, nađe se grofica E., inače Slavenka, nesporazumom čak uvrijeđena zbog slične konstatacije, kakva je pala u Sv. Ivanu Žabnu. Tada, za boravka A. G. Matoša, nije bilo u Sv. Ivanu Žabnu Ninone sv. Žavera, vanredno uspjele mješavine ličko-podravske. Prije ponoći stigosmo u Križevce.

RADITI, SAMO RADITI

To je bila njegova parola. Dogovorili smo se jednom, da ćemo se naći navečer na okupu u prostorijama uredništva starčevićanskih novina, što ih je izdavao dr. Mile Starčević sa svojim pristašama. Imao sam čitati nešto iz svoga romana »Gordijski čvor«. Tek što sam iz rukopisa pročitao nekoliko stranica, došao je A. G. Matoš. On je neko vrijeme slušao, a onda me prekinuo govoreći: »Nije sada vrijeme za čitanje pripovijesti. Treba prijeći na djela, da izađemo što skorije s organiziranim radom i pribiranjem snaga iz tih nesnosnih prilika«. Njegov je govor, patriotičan, uman i energičan prodrmao sve prisutne. Mi smo se još čvršće zbili oko Matoša, a ja sam čak zaboravio, da mi je A. G. Matoš jednom zgodom kazao, kako je politika inferioran posao. »Raditi, treba mnogo raditi«, govorio je često. S tim riječima, žureći se na pisanje svojih nedostižnih feljtona, treći ili četvrti dan ostavio je Križevce i otputovao natrag u Zagreb. Svoje dojmove opisao je u feljtonu »Oko Križevaca«. Neka se dakle znade i to, odakle mu se najbliža okolina samoga grada Križevaca prvi put najviše svidjela. Bilo je to kod tako zvane Pušće, kamo iz gornjega grada vodi klanac, kojim smo prolazili. Iz klanca, što ga je opjevao Milan Grlović, ne sluti se, što bi moglo biti nad njim gore. Bio je potreban mali uspon od nekoliko koračaja strmom stranom klanca, na mjestu, gdje nije bilo živice, jer su je djećaci oglodali sanjkanjem ljeti bez saonica. Bio sam tada mršav i vitak, blijed kao rimski republikanac. Matoš me je opominjao, neka

se kanim bohemskih bdijenja, jer ne bih imao ništa od njegova prijateljskoga nekrologa. Uspeo sam se prvi, a Matoš kao preko volje za mnom. Stali smo na uzvisini, do ruba klanca, nad zavrtnicama, livadama, potokom i šumama. Prizor je Matoša upravo zapanjio, te je ushićen ponavljao: »Pariz, Pariz, to je okolica Pariza! Kakva je to tamo (podalje lijevo) crkvica? — To je u sunčanom sjaju bila crkvica Majke Božje Koruške, s kupolom. Tamo više nema visokih, ponosnih jablanova, niti šušte listom ni svijaju granom, kako reče pjesnik ovih idila, Križevčanin Franjo Marković.

PROVIDENCIJA

Radovao se, kad god ga je koji od nas, dobrih njegovih znanaca, pohodio. Došao sam jednom k njemu rano ujutro ravno s kolodvora. Stanovao je tada u kući inženjera F., u Jurjevskoj ulici. »Vi hoćete rasti, što li«, kazao mi je i ponudio mi da sjednem kraj njega na krevet. Netko je u istoj sobi ležao na otomanu pokriven jorganom tako, da su se vidjele samo žarke oči i pravilan ženski nosić. Dok su se Matoš i neznanka živo smješkali i pomalo objašnjavali, ja sam se zbunio zamjenjujući možda na čas neznanku s poznatim mi profinjenim ženskim stvorom, što ga molim za oproštenje, jer sam se smjesta sabrao i doskora razabrao, u čemu je šala. »Daj hiti taj jorgan. To ti je Karlek iz Križevaca«. Neznanka nastavi vragoljastim smiješkom, a onda otkrije usta, bradicu i t. d., zbaci sa sebe jorgan, a ono se ukaže zagrebačka vila u kostimu za Ilicu. Matoš mi šapne: »Providencijalno dola-

zite. Noćas smo taračili. Nemamo ni za fruštuk«. Pošli smo sve troje u kavanu na Grič. Tako sam bio providencijalan, a Matošu zahvalan, što mi je dao priliku vidjeti mladu, izvanredno lijepu gospođicu iz redova zagrebačke boheme.

UPOZNAVANJA

Dolazili su neki, da bi se upoznali s njime. Zazirao je od iznenadnih poznanstava, ma da je volio društvo, a kao Byron, o kome je napisao najbolji prikaz, naročito i samoću. U Narodnoj kavani sjedio je redovno sam i čitao francuske novine. Kazao mi je u šali, da ga obilaze kao kuriozitet, zbog literarnoga glasa, kao kakvoga medvjeda, pa da je već došao na misao, da se znaličnika oslobodi ubiranjem ulaznine. Ne znam pravo zašto, ali je u Narodnoj kavani odlučno odbio »elitnu damu«, o kojoj sam već nešto natuknuo, a koja je živo željela upoznati osobno A. G. Matoša. Kad sam joj donio vijest, da je na žalost zauzet čitanjem, bila je iznenađena, no prešla je preko toga bez mnogo riječi.

»FULAO SAM«

Ako je što citirao, bilo je točno. Ipak mu se jednom dogodilo, da je pogrješno naznačio redni broj Beethovenove simfonije. Neki se zlobni kritičar o to zakačio. Pohodio sam slučajno A. G. Matoša i među ostalim dođosmo u razgovoru i na to zvrndanje kritikusa. »Fulao sam«, reče Gustav, »i sad tolika graja«.

ZELENI DEMON

Trebali ste ga vidjeti, kad se naš dragi Gustav malo nakitio. Tako smo jednom došli noću u njegov stan, gdje nije našao na stolu dvije svijeće, kako je zapovjedio dvorkinji, nego samo jednu. Ne znam, zašto taj put nije bilo svjetiljke na stolu. Matoš se silno razljutio, a kako je prije toga nešto malo pio, njegova ljutina dugo se nije mogla stišati. Nikako nisam mogao razumjeti, kako se čovjek može ljutiti zbog takvih trica. »Namislio sam« reče, »svršiti feljton, da sutra može odmah u štampu. Računam, da mi ne će biti dosta svijetla, a to se, dakako, te glupave guske ništa ne tiče!« Polagano sam ga umirio, a onda je posve smiren i dakako trijezan počeo pisati. Naredne subote izišao je sjajni njegov feljton. Jedne večeri sjedili smo uz čašu razgovora u nekoj gostionici u Donjem gradu. Bilo je oveće društvo. Matoš je govorio, neprestano govorio i dakako trusio čašu za čašom, a ja sam ga najzad nezgodno prekinuo. Namrštio se i promrmljao: »Osel«. Nastavili smo u dobrom raspoloženju dalje. Drugi dan sreli smo se ja i A. G. Matoš u Dugoj ulici, on mi veselo pruži ruku i pozove me u Gornji grad. Iđasmo razgovarajući u Jurjevsku ulicu, a ja, iznenađen njegovom vedrom prijaznošću i noseći nešto kao ranicu na srcu, primijetih: »Dakle tako, a što ste mi noćas kazali? — »Je, pa kaj sam vam, Karlek, rekel?« upita Matoš i nastavi: »Em znate, kak je bilo! « — Je, rekli ste mi, da sem osel«. Htio sam znati, što će i kako će na to Matoš, a on odgovori lakonički: »No, Karlek, pak recite vi meni „osel"«. Ja sam se, dakako, pre-

domislio. A tješilo me to, što mi je jednom rekao: »Glavno je, kaj ja o komu napišem i potpišem.«

DOSJETLJIVOST

Bio je brz na odgovoru. Nijemci bi kazali »šlagfertig«. Jednom smo sjedili u »Kolu«, iza obroka menze. Naručili smo još nešto, a konobar je držeći i Matoša jamačno starim đakom, starom hižom, bio nepažljiv. Matoš se namršti i otkreše zabezeknutom konobaru u brk: »Čujete vi, nemojte si utvarati, da ste zaista konobar. Ničim toga ne dokazujete. Nijeste li, gospodine, za konobara, prijavite se eventualno za bana«.

DIPLOMA

Nisam se u životu namjerio na profesora latinskoga jezika, koji bi s tolikim razumijevanjem znao prevoditi i tumačiti Horaca kao A. G. Matoš, koji nije bio profesor. »Besmrtni latinski genij« — govoraše Matoš. Možda je i suvišno isticati, kako je mnogo, silno i često isticao pred nama francuski artizam, Pariz i Francusku uopće. Barrèsovo ime ostade nam neizbrisivo u dušama kao njegov moćni, spasavajući naglasak. U svome stanu pružio mi je francusku smotru u dokaz, kako se za života Franje Josipa pisalo u Parizu slobodno o njemu, tom »Agamemnonu«, i o njegovu ljubimcu Khuenu-Hedervaryju, i kako se te veličine perom rušilo. Pisac je bio A. G. M. Na zagovor Kršnjavoga Franjo Josip pomilovao je vojnoga bjegunca

A. G. Matoša. Matoš je i prije toga onako na vlastitu pogibao dolazio u Hrvatsku. Tužio nam se mnogo godina kasnije, da ga je znanac književnik namjeravao strpati onkraj brave. Možda je to bilo onda, kad je povodom posvete nove đačke zastave u crkvi sv. Katarine kao zvuk od zvona lutao mnoštvom na trgu, a svoju Olgu kovao u stihove i zvijezde. Došlo je potom vrijeme, te se mogao nesmetano vratiti u Zagreb. Prilike su u Hrvatskoj postajale sve teže, kako je to dobro naslutio u sonetu, u kojemu ne samo što slavi svoju zaručnicu, nego baš pjeva: »Ko četrdesetosme grozni su nam dani. Slobodan je Hrvat sve to teže biti«. Takve prilike ogorčavale su nas do dna duše.

U tim prilikama ni Matoš nije mogao dobiti nikakva stalnoga namještenja, ako ne dobije najprije diplomu. Položivši ispit za učitelja, veselo mi se pohvalio dodavši sasvim ozbiljno: »Je, vidite bez toga kod nas ne ide. Sad sam odmah porastao u očima moga staroga, makar i ne dobio nikakva namještenja«. Ban Rauch bijaše nakanio ne baciti A. G. M-a kao Oskara Dürra u Donji Lapac, već ga namjestiti u Zagrebu. Franjo Josip nije jamačno u svom životu primio stiliziranu publicističku zahvalu od tako darovitoga i besmrtnoga pjesnika, kakva je bila, kako čujem, ona A. G. Matoša, koji je i nadalje ostao slobodan i ispravan pisac. Diploma mu je učiteljska prokrčila put do neke vrsti sigurne egzistencije, u kojoj je on na naročito zadovoljstvo i suviše zabrinute rodbine barem mineralizirao, kako mi je pisao, ako već nije vegetirao. Eto, što čini diploma!

GOETHE NA BATINI

»Pravo govoreći«, reče mi na šetnji A. G. M., »i pjesnici kuju ili klepaju, i ne treba, da si to ne priznaju. U životu svagdanjem treba da se oprezno svladavamo, jer smo svi mi pjesnici svijeta i svaki od nas malo »vudreni«. Kako bilo da bilo, ma da nijedan od nas ovdje nije slavan kao Goethe, ne bi, mislim, bio kadar napisati ovake grozomorne stihove, kakve je napisao Goethe: »Armuth ist die grösste Plage. Reichtum ist das höchste Gut«. Pomislite, da je to tko od nas napisao, što bi iz njega radili«. Nalijepili bi ga, držim, kao A. G. M. što je lijepio na svoju pozitivnu batinu književne češljugare.

PARIZ ILI ITALIJA

»Već 8. dan ne mogu iz sobe. Bolujem. Nazeb, a od zuba sam otečen kao mlađahni nosorog... Kartu Vašu iz Njemačke i pismo iz Češke primih, ali se čudim, što ste tako lakonski i sumarni. Barem Vi imate doživljaja, novih događaja i ljudi za pisanje. Kod mene je sve kao i prije, pa zavidim svakome, tko ima sreće izbivati iz te nesretne zemlje... Sabor je baš jučer rastjeran. Mađari spremaju u Zagrebu mađ. gimnaziju... Ja sam se povukao u svoju sobu i slabo dolazim s kime u doticaj. Čitam i pomalo radim, žaleći, što ne mogu u Pariz ili Italiju. Vaš Matoš«.

To mi je pismo pisao de dato Zagreb, 8. XI. 1911.

ZAGRIŽENI NAPREDNJACI

Odbijali su od sebe podcjenjujući hrvatske tradicije. Matoš je bio pravaš, pa su o njemu širili privatno kojekakve neistine, naročito o razlozima njegova odlaska iz Srbije. Govorili smo i o tom, a on, indigniran, reče: »Neka oni to iznesu javno, u kojem književnom listu ili u novinama, i neka se potpišu, pak će onda dobiti od mene zasluženi odgovor«. Bilo je zaista ružno, što su se u člancima ili u napadajima na nj toliko sakrivali. Takvo je sakrivanje pogibeljno za same napadače.

MATOŠ, MORIC BENEDIK I MILAN BETLHEIM

Za Verlainea kažu, da je od rana jutra pijuckao po pariškim krčmama, odjeven kadikad u čisto i cijelo radničko odijelo. Matoš je s pohvalom govorio o dobrim, dičnim romanticima i prolazeći u Zagrebu sa mnom kroz prenatrpanu usku i vijugavu Ilicu povukao me u dućan debeljuškastoga i nasmijanoga Milana Betlheima, da si kupi baršunasti kaput s »lajbekom«. Da pukneš od smijeha, kako su se ta dvojica usred dućana kraj gomile odjeće, natezala o bolju robu! Betlheim je po običaju tražio pro forma sto posto više od prave vrijednosti, a Matoš je već držao u šakama najbolji komad. Betlheim otrči i pruži mu nekakav drugi kaput, jer da je tobože bolji, no Matoš drži junački najbolji baršunasti kaput, dok ga Milan Betlheim hvata rukom i hoće istrgnuti iz Matoševih šaka. Matoš nuđa cijenu i konačno Betlheim popušta učtivo, dok Matoš triumfira: »No, ste vidli«, reče mi na ulici, »da Židov popušta, kad nema s beda-

kom posla«. Govorasmo kadikad i o Židovima, a meni nikako da izađe iz glave komična scena kod Betlheima. »Neue Freie Presse« nije trpio ni za vraga, a sve potajne financijere toga hrvatožderskoga dosadnoga i poslovnoga lista nazivao bi skupnim imenom: Moric Benedik. Mišljaše, da je »Die Zeit« bez Morica Benedika i nešto bolja, pa mi je jednom pisao u Beč, da požurim uvrštenje njegova feljtona. Nisam s tim novinama imao nikakvih veza. Nikakva šteta, što feljton nije u tim novinama izašao, jer mi je još živući poznavalac bečkih žurnalskih prilika potvrdio, da se Benedik u »Zeitu« nije zvao Moric nego Kobika.

NAJVEĆE ZLO

»Najveće zlo na svijetu« — reče A. G. M. — »je glupan«.

POJEDINAC I DRUŠTVO

Dođosmo tako na stožerno pitanje slažući se od prilike u tom, da ponajbolji duhom treba da kormilare. U ono vrijeme, pošto je bilo govora o našim socijalistima, reče: »Francuska je u srži nacionalna, i tamo ne uzima nitko socijalizam ozbiljno«. — Razgovarajući o socijalizmu uopće, reče: »Ne socijalizam, već stvaranje jednakih pogodaba za razvoj«.

ODVRATNOST AZIJATSKOGA SEKSUSA

I Palestina je u Aziji. S time u svezi reče: »I ekscedira se do odvratnosti u seksusu ...«

OSJEĆA NEŠTO SLANO

»U posvemašnjoj blizini Židovke« — reče mi A. G. M. — »osjećam nešto, što je teško točno izraziti, nešto kao slano«.

VETERINA

U Križevcima, u hotelu k »Zelenom drvetu«, što je on povodom nekakvoga banketa preveo na francuski kao »Bois ver«, izmaknuo se iz društva, te ga nađosmo u dvorištu kod konja. Znao sam, da su konji bili čili i živahni, pa sam se bojao, da mu se što ne dogodi i zamolio ga, da im ne prilazi suviše blizu. Matoš pristupi odvažno ponosnom hatu, pogladi začuđenu životinju čitavom krivuljom od vrata preko trbuha do koljena stražnje noge i reče: »Ovo je pravilan način, da konj ne udari«. Ja i mali Nikić Bručić divili smo se dakako A. G. Matošu i kao bivšemu konjaniku.

ATLETA

Sjeđasmo u Zagrebu, pred kavanom na Strossmayerovu šetalištu. »Ovuda je već prošla«, reče Matoš, »i najgora, najpodmuklija mađaronska hulja. Mađaron me se instinktivno pribojavaše«. Znadijaše, da dom pojedinca čuva pas u noći, a budan hrvatski književnik straži stražu domovine. »Mislite li«, — reče — »da sam uvijek bio ovako mršav? Ne, ne. U mladim danima bijah gotovo atleta. Mnogo sam prepatio. Činjaše mi potajice zlo onaj isti, što ga je javno činio Hrvatskoj«.

O BOGU

»O Bogu se ne govori«, reče A. G. Matoš na šetnji Ilicom. Ta mi je primjedba ostala živo u pameti, i ja se sjetih tih njegovih riječi, kad sam iza naslućenoga posljednjega rastanka s A. G. Matošem u bolnici milosrdnih sestara pročitao u nekom književnom listu i ove stihove slobodnoga vazda pjesnika, A. G. Matoša:

»Božanstvo Tvoje sve na svijetu može.
Pogubiti, pa čak i ljubiti.
Al ja što mogu, Bog tek može htjeti,
Jer sve da hoće, ne može umrijeti,
I kao smrtnik sebe ubiti.«

U pjesmi je govor o Grku Marsiji, pjevaču, I naš dragi, dobri Bog, koji ga je tako rano pozvao k sebi, potvrdio bi mu, zacijelo, vrsnoću spomenutih stihova u antiknoj građi.

MARKOVIM TRGOM

Bilo je govora o samoobrani. »Zamislite, da netko iznenada iskrsne pred vas i podigne ruku, da vas udari po nosu!«, govoraše A. G. M. »Što biste učinili?« — upita. »Digao bih ruku na obranu« — odgovorih — »i udario bih ga nogom ili šakom prije nego on mene«. »A ne biste možda filozofirali, bi li ga udarili?« »Držim, da ne bih ni trena«. »Vjerujte, ni ja, pa makar se radilo o ne znam kakvom gorostasu, nego bih ga udario. Instinkt je to, bez potrebe razmišljanja, u čovjeku«

— završi Matoš. U onim groznim danima, o čemu bismo drugom razgovarali, prolazeći tim historijskim trgom, nego o samoobrani?!

KOD GOSPE ŽAGARICE

Društvo bohema, stekliša, grabancijaša, pjesnika, slikara, glazbenika, književnika, dramskih glumaca, akademske mladeži, novinarskih pečalbara. Stara je Žagarica dobra, strpljiva, debela gospa, a ima, ako se dobro sjećam, i sobu, gdje se može prenoćiti, nedaleko Matejne, kamo smo rjeđe zalazili. Redovno se iza večere sastajasmo kod Žagarice, udovice hrvatskoga glumca, krčmarice, a ne kod Matejne. Znam, da je i Oskar Dürr bio u Matoševu društvu blag i nasmijan. Bože, što se tu ćeretalo! O Byronu, o meni najdražem Puškinu, o Stendhalu i Balzacu, o nenadmašenom Victoru Hugou, o Oskaru Wildeu, o Turgenjevljevu artizmu i glomaznom, rastrganom Dostojevskome, o Vojnoviću, koga je Matoš s priznanjem spominjao, o Heineu, komu je zamjerao poznati stipendij u kontrastu s njemačkom časovitom, domorodnom žicom, o Rusima, koji slovo H pišu kao G, na primjer, reče Matoš, — Gajzler umjesto Häusler, o isprsivanju glumačke garde nad autorima, o polemikama s bijelim jezuitima, o Fijuceku i patru Šegviću, člankopiscu, i dobričini Mili Starčeviću, i tako u beskraj. Nije se pazilo, da li nas tko nezvani sluša ili ne sluša, pa ni onda, kad je bilo govora o stražatorima Zagorcima u Zagrebu, u bijelim rukavicama. Kad je bio »fajeramt«, Gustl je silom htio participirati, naravno u cehu, segnuvši

mučenicom rukom u džep svoga baršunastoga prsluka, no redovno se našao među prisutnima po koji sretni benefaktor. Kad smo izlazili, znao bi stražator na raskršću propisno salutirati popularnom A. G. Matošu, koji bi znao reći: »Evo, i taj me pozna!« Uopće je postao tako poznat u Zagrebu, da su se na nj pozivali i drugi društveni stvorovi i veseljaci. Kad je Cezar prilazio kipu, što ga je po Jelušićevim riječima činila živa živcata fenomenalna Kleopatra, prozbori kraljica grčkim jezikom i reče: »Tvojim imenom plaše već matere svoju djecu«.

Imenom A. G. Matoša umirivali su muževi, što su u njegovo društvo samo iz razloga dobre kapljice zabasali, dobre svoje ženice u sitne ure. Cezar je, tvrdi Jelušić, kao da je bio prisutan, kazao zadivljen Kleopatri: »Nisam znao, da sam strašilo, da dakle imam još i to zanimanje«. Matoš mi se potužio, a čak i revoltirao, što mora u zakazano vrijeme, kao po ženskom hiru, na sastanak, da onda bude pratnja Ilicom, ali je osjećao, da imponira ženama, ma da nije bio ni izdaleka Adonis, jer mi je nastavljajući jamačno dalje od Žagarice po noćnom Zagrebu, kazao na šetnji Ilicom: »Popularnost pisca čini, da se žene diče njegovim društvom. Sa mnom se našao u društvu neki Iks Ipsilon, familijaran čovjek i, dakako, zakasnio kući. Priznao mi je sav sretan čak i to, da mu se nikako zlo dogodilo nije, jer se pozvao na me, da je bio sa mnom. Bilo je dovoljno da kaže: Bio sam s A. G. Matošem«. — Ne samo Cezar, nego i Matoš imađaše dakle nepoznato mu do tada zanimanje: Bio je pater, upravo patron familias. Koliko znam,

staroj Žagarici nije naše društvo ni najmanje imponiralo. Nijesmo je ni tražili kredita, znajući, da joj je geslo: »Danas za novce, sutra na vjeru«.

U KAVANI »CROATIA«

Književna elita u razgovoru. Varnice sa svih strana. Zabadali su u Matoša, jer je bio pravaš i jer im je superiornošću vidika, upravo vidovitošću, smetao. Pucalo se po Matošu kao u hajci na tigra. Odahnuo je u društvu mladih prijatelja. Govorio mi je, da je to svejedno, gdje čovjek piše, samo ako ono, što piše, vrijedi. Odgovorih stoga u sjećanju na nedavne Matoševe parole u zagrebačkom pravaškom dnevniku. Toga dana, netom je moja peglarija izašla u spomenutim novinama, prilazeći A. G. Matoš našemu stolu u kavani, reče: »Stil je u redu, neki mi čak rekoše, da sam to napisao ja, Matoš, potpisavši se pseudonimom: „Karlo Hajzler"«. Sjede za naš stol ne skidajući »klobuka« i stane sipati iskre kao vulkan. Za razliku od boga Vulkana, koji je bio šepav, A. G. Matoš bio je ćelav, u ostalom markantnih crta lica, vanredno inteligentnih očiju, sad vedroga i nasmješljivoga, kadikad ljubopitnoga, sad opet ozbiljnoga i strogoga, čak munjevitoga pogleda. Jednom iskrom rugalice šale pogodio je Zofku Kveder, pa nikako da približiš njega i malo ne stratosferskoga njezina poštivaoca, nezaboravnoga odličnoga lirika Milana Vrbanića, moga znanca iz Karlovca. Ona mu to nije mogla oprostiti, i kad je kasnije neki sabirač Matoševih radova zarezao Zofku Kveder, ona se i poslije Matoševe smrti upravo ženski uzrujavala i pitala telefonski, da li sam to ja. Jedva su je umirili.

LJUBAV PREMA DOMOVINI

Da li je u nas itko napisao tako nešto lijepo kao što su Matoševe »Kraljevske idile« ili njegov opis Lobora? Ja sam prije nekoliko godina vozeći se iz Trakošćana preko Vetrenice dao skrenuti u Lobor, te mi pokazaše opustjeli i djelomično porušeni dvorac grofova Keglevića, u nizini, kraj potoka. Ne bijaše nikoga, da nam dade spremiti u sitne ure čorbu, kakvu je naređivala spremati Lujza, po pričanju porodice providnika Bručića. Dojaviše ovdje Lujzi, da se žuri, jer je već čekaju policajci Franje Josipa. Nije se ni najmanje žurila, nesretna princesa, nego se lijepo polako odjenula i dostojanstveno, navlačeći rukavice, silazila lagano stubama gostoljubivoga dvorca. Nema, za slučaj aristokratske ukočenosti, tamo negdje u blizini prijazne, sočne, zaista lijepe domaćice, žene upraviteljeve, koja bi nas pozvala na objed bez usiljenosti i bez orgija, pripravljen njezinim majčinskim rukama, kao nekoć u Križevcima. Pusti stoje Girejevi dvori, sjetih se Mickiewicza. »Glad je nešto pozitivno« — rekao bi A. G. M., a mi tek sada mislimo na takav objed i na onu čorbu, dok smo se onda gubili u uspomenama na A. G. Matoša. Neko sam malo razočaranje, što li, ipak doživio promatrajući

taj dvorac i neposrednu najbližu okolinu. Lobor, opisan po Matošu, mora da je podalje. Možda je to baš onaj ili sličan kraj, kojim smo već prošli spuštajući se s Vetrenice prema Zlataru, koji bi odgovarao stiliziranom naturalizmu Matoševih feljtonskih pejsaža. Tu smo, na toj točki, pred dvorcem, nedaleko dugačkoga bijeloga »cintora«, očito samo u okviru Matoševa feljtona, feljtona onih ponajljepših zagorskih krajeva. »Zemlja«, govoraše mi A. G. M., »je ono, bez čega nema domovine, ono, što daje snagu pastirčetu, da bude vojskovođom, kad je domovina u pogibli, kad je sve malaksalo i izgubilo glavu pred osvajačem, da stvara čudesa i da pobjeđuje kao Djevica Orleanska, izrasla iz svoga kraja. U ostalom«, reče, »vaša se je pjesma „Tugini dvori" svidjela mojoj Olgi«. O naš Lobore, nema tu više tvoga pjesnika! »Seljaku« — reče pjesnik hrvatskoga ladanja, skrušene molbe naših tornjeva i vitlanoga, domaćega rublja sušenoga — »valja prilaziti sa srcem, gospodo horvatska! Nije dosta reći: Em smo Horvati, nego treba imati srca, što više srca!«

Antun Gustav Matoš imao je mnogo srca, ukratko: on je bio srce!

LJUDSKO GRLO

Pošto se spustismo Dugom ulicom do ugla Ilice, razgovarajući o glazbi, reče: »Ljudsko je grlo najsavršeniji, najljepši i najbolji glazbeni instrumenat«.

»FURTIMAŠI«

Prolazili smo Kaptolom pokraj tako zvane »Crne škole«. — »Ja veoma cijenim«, reče Matoš, osvrnuvši se na »Crnu školu«, »dobre naše hrvatske župnike i idealne hrvatske kapelane, no sve ćemo biti prije nego »furtimaši« — — — — — — — —

PRIOPĆENJA PRIJE ŠTAMPANJA

Mislim na razgovore ugodne. Kadikad se dogodilo, da je on živom riječi iskazao nama, svojim prijateljima, mnogo toga, što je doskora izašlo u obliku feljtona u tisku. Kad sam pročitao njegov osvrt na Maeterlincka, opazio sam, da nam je dosta toga kazao već u nevezanom razgovoru, na šetnji samoborskim Anin-dolom.

GDJE GA BOLI

Znali su ga tako ozlojediti, da je na napadača pomišljao sred najživlje vreve u Ilici, jer mi je šećući sa mnom kazao: »Nema druge, morao sam ga udariti perom, i to baš tamo, gdje ga boli«.

RUŽE

Obožavalac ljepote, A. G. M. imao je po vlastitim riječima neku simpatiju iz prvih, mladih dana, upravo iz doba prvih pantalona, ali ga je kasnije zatravila pojava vanredne ljepotice Zagrepčanke, najzad učiteljice u Glazbenom zavodu. Prekinula je službu u tom zavodu i udala se. Jednom mi je,

kad smo govorili o neprežaljenom hrvatskom pjesniku, napomenula, da mu se neko vrijeme kao djevojka sviđala i da joj je to dao znati poslavši joj po svršenom koncertu ruže. Nije ga razumjela, a Matoš se naglo povukao. Veoma je cijenio njezina brata, odličnoga slikara.

HASANAGINICA

Dan iza predstave, unatoč prijašnjim žučnim izljevima na Milana Ogrizovića, pristupi k meni u Ilici i reče: »Izvrsna stvar ta „Hasanaginica". Bio sam jučer na predstavi, šteta, što to nijeste vidjeli. Ali smo mu za to i pljeskali, od srca pljeskali«.

RUSI

Sigurno ste već čuli o onoj dogodovštini u Parizu u elegantnom restaurantu u noći, kako su Gustlu i, ako se ne varam, Jurici Tkalčiću, kad su glasno razgovarali, pristupili divovski Rusi, u šubarama i od njih doznali, da je jezik, kojim govore, hrvatski. Matoš je o tom kadikad pričao, u veselom sjećanju i s očitim simpatijama za Ruse. »Pitali su«, reče, »koliko to stoji, da se smjesta zatvori lokal, pak pošto im bude rečeno, da uprava restauranta traži za taj slučaj golemi iznos, Golijati ruski izvukoše buđelare i platiše odmah u gotovu. Ženske smo vesele goste zadržali, pili s njima šampanjac, te su nekoje čak plesale po stolovima, a najzad smo si negdje u pokrajnoj sobi okrijepili noge u šampanjcu ne zaboravivši ni na konje vani pred restaurantom. Tako je to bilo s Rusima . . . «.

ROUVEYEROVO IZDIZANJE

Sa svojim portretima Matoš baš nije imao sreće. Iz Pariza doneseni portret, djelo njegova prijatelja Rouveyera, vidio sam u njegovu stanu, te sam konstatirao, da se »zajde«. Doduše drastična, ali na pravoga, živoga Matoša onih burnih dana sjeća donekle karikatura moga dragoga druga, darovitoga Branka Petrovića, koga je Matoš bez sumnje volio. Nekakav tako reći momački portret, što sam ga upoznao iz knjige, ne dočarava njegov markantni lik. Tu skoro pohodi me iznenada moj dragi drug i vrlo cijenjeni drug Matošev Lj. V. došavši iz Zagreba u Križevce ovih dana, te reče, govoreći o Matoševu spomeniku, sarkastično, kako to samo on umije: »Ni najmanje mi se ne sviđa nacrt toga spomenika. Izgleda kao Khuen-Hedervary«. Rouveyer je i pisao o Matošu. Možda griješim, ali osjetih, kao da se on, bez razloga, izdiže nad Matošem...

OSJETLJIVOST I PONOS

A. G. M. bijaše vanredno osjetljiv, ponosan i muževan. Trudio se, pomišljajući i na ženidbu, da dođe što prije do sigurne egzistencije. U vezi s time jednom mi se potužio na svoga »staroga«, uostalom penzionera i vrlo poštovanoga građanina zagrebačkoga, što zna ispasti nestrpljivošću. U pojedinosti ne ulazim i nemam nakane, jer su to najzad obiteljske stvari, vrlo cijenjenoj porodici poznatije no meni. Kad smo se vraćali s Mirogoja, s dubokim, sve jačim, i tako reći možda i nenadano sve dublje prodirućim bolom za A. G. Matošem u duši, otare

stari gospodin tešku suzu žalosnicu za sinom i reče rascviljenoj gospođi supruzi, osvrnuvši se na mene: »Ovoga je volio!«

PISMO MALO NE KOBNO

Smrt je mrtva, ne on!
Ne tugujte! — —

Percy Bysshe Shelley,
u elegiji za Johnom Keatsom.

»I smrt ću pobijediti kao posljednjega tiranina« —

(Iz Matoševe lijepe proze).

Naviru sjećanja, kao da je to danas, kao da je živ! Bilo je u Beču, 1909. Situacija napeta do krajnosti. Neka objašnjavanja među đacima poradi zidnih karata u »Zvonimiru«. Matoš mi je pisao. Uđoh s prijateljem u gostionicu u Florijanovoj ulici, nedaleko univerze, da večeramo. — »Što ima novo?« — upita me moj drug. — »Stiglo mi je pismo od Matoša«, odgovorih, »čitat ću ti, što piše.« — Stekliš se obradova kao domaćoj poslastici. U tu sam gostionicu možda prvi put ušao. Držao sam, da nitko od gostiju ne će razumjeti hrvatski. Pošto večerasmo, izvadih pismo i pročitah drugu na glas. U kutu, za svojim stolom, sjeđaše mlad čovjek, snažan kao medvjed. I kako to već bivaše u carskom Beču, i kako počinje đačka pjesma, pisana na zidu nekog podruma: »Juče sjeđah za stolom miran ... «, pristupi neznanac iznenada k našemu stolu i rekne: »Ja sam Iks Ipsilon, medicinar. Ja vas kontrahi-

ram.« — »Prihvaćam« — odgovorih. — »Ja sam taj i taj, slušač filozofije.« Ustanovilo se, ma da nepoznati gospodin ne bijaše tangiran sadržajem pisma, niti ga je itko namjeravao uvrijediti, ipak nešto, što je on kao sin Crnih Brda i k tome crnokos, zlo shvatio, što ga je zapeklo: pismo je sadržavalo Matoševo stanovište prema aktuelnim političkim i društvenim nedavnim događajima. Obračunali smo, dakako, bilo kako mu drago, na način vitezova, uz nekih dvadesetak prekida, pred mnoštvom znaličnih studenata, po svim pravilima i svim iznimkama...

U kritičnim trenucima, pored O. A. Sarajlije, bijaše uza me nezaboravni Muhamed aga B. Pokojni vjerni drug M. L., Zagrepčanin, otpratio me pješke iz trećeg »Bezirka« u moj stan, pruživši mi putem izvrsnu cigaretu... Bio sam umoran od Selmina pjevanja u operi »Carmen« one večeri prije toga: Smrt, smrt... Sve se još treslo povodom prošlogodišnje aneksije...

Nijesam mogao očekivati, da bi taj đački slučaj bio potreban. Ne sjećam se više, što je o tom kazao Matoš. Nijesam se mogao nadati, da bi čitanje njegova pisma na glas in eventu moglo biti i kobno. Odležah kod kuće desetak dana. Moj me stari drug, koga je Matoš veoma cijenio, obasuo simpatijama u ogorčenom pismu. Heine je negdje napisao: »Indiskretan slušalac je kao oštriga, što vreba na morskoga raka.« Držeći, da ne ću preboljeti, javlja mi se posljednja gospodična iz K., moja prijateljica, misleći, da će me primiriti samo tuđim stihovima. Crnogorci bi kazali ljepše:

»Ne bijahu rane od umora,
nego rane od prebola...«

Ne žalim za takvom prijateljicom. Žalim za tim pismom, što mi se negdje zametnulo i za njegovim autorom, koga mnogi onda ne razumješe...

LAURA LAUREATA

Zbog bana Raucha emigrirali smo u Beč, Prag, Beograd, kud koji. Emigrirala je i ona, meni tad još nepoznata. Ja čak nijesam bio ni kasnije u Beču siguran, da je to baš ona, njegova Laura... Skupina đaka emigranata iz 1909. godine u bečkom atelieru...

Fotografirali smo se na spomen naše »puntarije« zajedno... Taj snimak je ne pogađa tako dražesnu, kakva je onda bila — u naravi. Fotografija nije umjetnička, površan rad bez fascinantnoga preliva dostojanstva i miline, kojim ju je priroda istaknula. Stasa malo ne vilinskoga, magnetske svježine lica, mirnoga, pouzdanoga pogleda, prolazila je, a da je ne poznavah nego po kolegijalnom viđenju, zamišljena i sama hodnikom zagrebačke Almae Matris za odmora, da sad tu sjedne među nas, sa šeširom na glavi, pokraj stasitoga, najljepšega studenta. Najzad me Matoš upoznao s njome na Vrazovu šetalištu. Bilo mi je drago, a želio sam im sve dobro u duši. Malo smo razgovarali, a respekt me ne ostavljaše ni trena. Kad razgovor stane, može oko da se zaustavi na sitnici, a čovjek da domala zine. Opazih joj na grudima ružin pupoljak, rumen i svjež, začudo peteljkom okrenut prema gore,

te me baš položaj zanio i ja bubnem: »Kao da visi iz srca ...« — Matoš me smjesta ispravi, hvala mu i dika: »Kao da cvate iz srca ...« Stilista, da mu nema para ...

NIJE TO ONA

Ovaj bi naslov bio u vezi s pređašnjim, ali smo ja i A. G. Matoš razgovarali sami, i to, držim, znatno kasnije, u njegovu stanu. Pjesništvo i istina, to je stara tema. Govorili smo o njegovoj pjesmi: »Jednoj jedinoj«. Kazao sam mu: »Pa to je ona, gospođica Olga!« — »A, nekak! To vi mislite, ali nije, nije ...« Zaboravih, da je preda mnom idealista.

HRVATSKO SRCE

Govorio je i pisao perfektno francuski i njemački. Uspoređivao je, međutim, koliko se mogu sjetiti, i ako se ne varam, Kelte i Slavene. U francuskom ima riječi, nekud srodnih hrvatskima, više no što mislimo: »Paissent« (pasu) kažu Francuzi, a Nijemci kažu: »weiden«. »Fraternité« (bratstvo) naglašuju jedni, manje drugi, dok smo mi treći vazda za ljubav i slogu među svima, za sliku raja »pred licem cijelog svijeta«. Pa što onda, ako kome od nas, kad repetira francuski, ispadnu umjesto proze stihovi, kao slučajno meni, o udesu ženskom:

Je n'ai ni père ni mère.
Je n'ai ni frère ni soeur.

Mais de tout mon coeur
Je vous aime, mon cher.

I tako dalje, teško je mimoići digresiju! Em zato ipak ostajemo Horvati! Drugovi su, u kavani, upozorili Matoša, da sam im pročitao neku svoju pjesmu, ispjevanu na njemačkom jeziku, i to nekoj studentici u bečkoj biblioteci.

— Da čujem, reče Matoš, čitajte!
Ja mu opisah zgodu i pročitah:

Sie sind so schön,
Ich kann nicht ruhig bleiben.
Ich gehe in dem Wald, ins grüne Tal
Und hoffe schönes Fräulein wird mir schreiben:
»Auch mir ist fad in diesem Lesesaal ...«

I tako dalje. Matoš je slušao do kraja, a onda se, unatoč galantnoj šali u posljednjim stihovima treće kitice, uozbiljio. Nastojao sam mu razložiti, da je to pjesma, namijenjena nekoj kolegici, studentici, neobično lijepoj, koja nije znala hrvatski, no uzalud. Pogledao me strogo i kazao: »Okanite se takvih eksperimenata!« —

»Imate pravo« — rekoh i ostah naravno pri tom. Neka me je potom Njemica, u Vražu, bombardirala, čak i epigramima, a ja nju natrag u petu, gdje je bila najslabija, ali je to ostalo među nama. Nijesam mu o tome ništa javljao. Nije čudo, što mi je onda pisao u Vraž, da sam previše sumaran ..

MORNARI, PRVI SVUDA

Oj divne li Dalmacije!...

Zna se, da je bilo i udivljenja i shvaćanja, i gle, tu su baš mornari, prvi već u akciji! Pisao mi je tada mornar sa »Game«, po meni znanac Matošev: »Volio bih biti ribar na Volgi, nego austrijski admiral!« Matoš je i s njime dopisivao. Bilo je pred početak balkanskoga rata. Braća se napokon složila, pa i na brodu. Među njima je i moj V. H., Križevčanin. »Najmilije štivo na brodu« — reče mi — »bili su nam Matoševi: „Naši ljudi i krajevi", „Vidici i putovi", „Ogledi", pa njegovi feljtoni u „Novostima". Štivo hrvatsko, dakle slavensko. Elektrizirao nas je, i mi počesmo s propagandom«.

A tek poslije Kumanova! Matoš je zanosnim riječima slavio pobjedu kod Kumanova, mi smo ga razumjeli i nastavili. U tom je kolu i Jure G., nećak Eugena Kumičića i najsmjeliji među nama Gašpar B., što ga zbog sve intenzivnije propagande u cilju oslobođenja strpaše najzad u zatvor. Zauzimanjem Hrvata, auditora Baha, biva oslobođen. Propaganda se nastavlja i na »Tegetthofu«, što plovi u Smirnu. Ali jao! —«.

Dok su mornari, hrabreni istim duhom, očekivali »Novosti« s Matoševim feljtonom, u kojem će pozdraviti proljeće 1914., uručiše im »Novosti« u crnom okviru. Duboka žalost među njima na morskom ratnom orijašu. Poslaše smjesta iz Smirne radiogramom sažalnicu preko Šibenika u Zagreb ucviljenoj porodici A. G. Matoša. »Moguće, da ta sažalnica« — reče mi bivši mornar — »nije ni uručena veoma poštovanoj adresi, ali je mi poslasmo...«

— Vjerujem ti — rekoh mu — i zamišljam, da biste baš vi, vi mornari, majčini sinovi hrvatski, nosili na svojim ramenima lijes s Matoševim zemnim ostacima, da vam je to bilo moguće...

Mornar, kako ga i danas rado zovem, zašutio je s pijetetom, a onda samo još reče: »Da«.

KRATKE PJESME

»Življenje ne pozna visokih besed« — rekla bi Zofka Kveder. Poštovani čitalac neka mi ne zamjeri, što te drage uspomene ne dotjerujem, ne redam. Slijedim samo savjet savjesti. Teško da će biti potrebno, da me moji živući dragi drugovi tu i tamo isprave. Ja bih se povukao od parnasijanske samozataje, ali to su — moje uspomene! Nadam se, da će gdjekoji od njih najsavjesnije zabilježiti svoje. Budimo iskreni, kako je i on bio! On mi je na primjer iskreno priznao, da su mu najmilije one od mojih pjesama, što su kratke, a držaše, da su zato i dobre. Dodirnuvši i oblik soneta, rekoh mu, da se čudim, kako mogu neki misliti, da je sonet najlakši oblik.

»Naprotiv, najteži« — reče sumarno A. G. M. — »a ne najlakši!« — Za »Ninon« mi pisaše, da je dobar, ali da je zbog rima malo monoton... Volio je dakle živahnost u srokovima, kratkoću u lirici. Shelley treba u pjesmi o ševi prvu i, držim, četvrtu kiticu, da izrazi od prilike istu sliku i dojam kao A. G. Matoš već u prvoj:

— — — što sa neba
Sipa svijetlo, zvuk.
(Shelley)

Sipa svijetlo, zvuk, to Matoš veli ovako: »Truni biser pjesme . . . «

Pa onda:

U poletu, zrako sjajna,
Skrlet oblak vedriš, lomiš.
Kao kakva zvijezda danja
Neviđena, pjesmom zvoniš.
(Shelley)

Matoš pjevaše o ševi donekle slično, samo kraće:

Truni biser pjesme prašnim putima.
Živa zvijezda vedrog neba ševa
Žito snijeva. Bijel oblak snijeva . . .

Za pjesnike vrijedi, što i za druge majstore. Da baš obojica činjahu isto, ne bi bilo isto.

Takav se majstor izraza s pravom ponosio baš naročito time, što je pjesnik. Jednoć mi je to i otvoreno rekao: »Dat ću si na posjetnicu odštampati: Pjesnik.«

PEČALBA

Izmijenio je nekoliko riječi s nama u kavani »Zagreb« i htjede da ode. — »Kamo se žurite? Ostanite još malo!« — rekoh, a on: »No, znate već, po honorar . . . « I doda aludirajući — uz srdačno smješkanje — na »Zvonce s neba«:

I dobra Fortuna,
Zove, zove nas!

KAKO SE KVARE LJUBOVCE

Motto:

Etez vous, cher, content
Sans or, sans argent?
Mon amour est tout,
Que je donne à vous!«

(Konac moje vježbe: »M'aimez vous« ili Chanson naïve.)

A. G. M. nije trpio, da ga mi mlađi smatramo nedovoljno iskusnim. Ja ga i nijesam takvim smatrao, no njemu se jednom učini, da sumnjam u njegovo iskustvo, te on u našem društvu odreže: »Upozoravam vas uostalom, da sam namazan sa svima mašćama . . . . « Drugom opet zgodom: »Joj, kak ste vi naivni . . . « Ne dam se. Smatram se mladim i danas, no tada sam bio neiskusan. Neki informator, ljubomoran na zajedničku glavaricu, u oči svoje spletke, gunđao mi je, a da nijesam slutio, s kime imam posla, na njemačkom jeziku, ma da je bio Hrvat: »O du naive Seele, du . . . « Pa onda »Štimungsmenš. Štimungsmenš . . . «.

Matoš, očito u želji, da mi dade dobar savjet, govoraše: »Ljubovci se ne daje novac. Ako joj dadete, ubili ste je . . . «

Nijesam ga slušao. Oprostih se sa »šeficom« napustivši mjesto, kako ona reče »bez potrebe«, pošto pred tim padaše u sve dublju sentimentalnost, pohodih ljubovcu, da joj to javim. Katastrofa. Naivan, zaista nijesam znao, da žena u takvim slučajevima ostavlja muškarca prva. Klopiš li je

smjesta munjom zaslužene psovke, pruža ruke, da te zagrli i bar malo zadrži. Noći bez sna, kavane do jutra, depresije. Bog te tada kuša. Možeš da prenoćiš u policiji, da te preporuče u tmurni, palancegerski špital, i ako tu protestiraš glasno zbog nereda, imaš još pravo, u oskudici novca i sanatorija, okraden po ljubovci, što prima i novce, zatražiti ludnicu, kako ono pjevaše Matoš u »Sutli«:

— jer svijet je ludnica
I kasarna i buturnica tmurna,
A zločin čeka crni zvuk nokturna,
Dok jekne novom ljudstvu sveta budnica . . .

Kad se vremena naoblače, ostat ćeš sam — rekoše već stari, što moja naivnost ne shvaćaše.

— »Vi pravite neke bizarnosti« — reče mi tada A. G. M. u dvorištu kuće u Mletačkoj ulici i doda: »Kazala mi je O.«. Na rastanku obeća mi poslati neku vrst »revanša« u kavanu. »Mnogo i suviše mnogo zločina ostaje nekažnjeno« konstatirao je, ako se ne varam, baš u razgovoru. Kad smo post tot discrimina rerum, razgovarali opet u njegovu novom stanu, na Griču, upravo u Kapucinskoj ulici, u negdašnjoj kući grofa Petra Zrinskoga, nesretnog bana hrvatskoga — komu po smrti skidoše i zlatne tapete s kraljevskih stijena čakovečkoga dvora, da u banske dvore na Markovu trgu uđe najzad komesar Cuvaj — reče mi A. G. Matoš u prvom susretu: »Prilike su očajne. Ovo više nije uprava. Jedan Cuvaj može da davi toliko. To je već ludnica . . . « —

Zašutjeli smo, kao nijemi od bola. Tada izađosmo na zrak, pa Gričem preko »starih stuba« u Dugu ulicu, na Jelačićev trg, u Jurišićevu ulicu.

— Što je to sve bilo? — upita.

— Hm, što. Elitna dama, kako ste je nazvali. Slao sam joj i novaca . . . Sad je, hvala Bogu, konac. Bol je prestala kao čudo. Ispričah mu sumarno konac romana, a on, zadovoljan mojom odlukom, da se te i takove pikove dame definitivno okanim, reče u sasvim umjesnom i iskrenom olakšanju moga srca i u sjećanju svoga slučajnoga, nimalo bizarnoga, neizvršenog obećanja i nemogućeg »revanša«: »Držao sam, da pravite komedije«. — Da bih demantirao »Salamandera« od Paula Heysea, nijesam si više kratio »tisuć zlatnih stvari« i nijesam više kvario ljubovce.

SUSRET S PISCEM »KAJKAVSKIH DRAMA«

Mi smo ga tako zvali, veoma ga cijeneći . . . profesora hrvatskoga jezika, književnika Vladimira Gudela. »Vi ne znate, što imate« — reče profesor bečkoga sveučilišta, na licu mjesta, u selu podno istočnoga Kalnika, iznenađen analizom zapuštenoga vrela. Ta izreka, uglavnom, vrijedi za nas Hrvate uopće, u svemu. Mi ne znamo, što imamo. Ne znamo, da imamo Vladimira Gudela. Samo se tako može dogoditi, da u kotaru s osamdeset tisuća žitelja, neki »tajnik kotarske organizacije«, imućan trgovac, ne će kupiti njegovu »Stogodišnjicu hrvatskoga preporoda«, jer bi ga to stajalo dvadeset do trideset dinara i jer on »takvih stvari ne čita«.

Slobodom k prosvjeti jamačno ne znači, da treba da ostanemo analfabeti s abecedarkama pod pazuhom. Gudel, otmjen i neobično ponosan, volio je đake, ali se činio nepristupačnim. Prolazi slabiji đak Ilicom, a Gudel gleda u okno dućana, da se malo našali. I zaista đak pozdravlja, jer vidi imaginarni lik profesora u oknu, kao u ogledalu. U Tuškancu me vidje, gdje pratim gospođu, za koju se trenutačno zanimao. Sjutradan zastanem u Ilici. Gudel na suprotnom asfaltu, u namještenoj strogosti, munjevitoga pogleda. Pođe prema meni poprijeko, da vidi, jesam li kukavica ili sam još uvijek onaj puntar đak, a ja ni makac. Prođe dakle mirno pored mene, kao da sam se ja prevario u opažanju. Ta ja sam ga cijenio i volio, samo nijesam trebao pozdravljati njegov nevidljivi lik u ogledalu... I danas ga cijenim i volim, pogotovo, jer mi je usput zagovorom pomogao više no što misli. Prođe vrijeme, dođe slučaj ili, kako bi Matoš kazao: bog bogova. Nađosmo se sva trojica na uglu, nedaleko »Uspinjače«. Matoš hoće da me predstavi, ja se smijem, a Gudel će Matošu kao ne osvrćući se pravo na me i govoreći kao da intači, a nije mu očito bilo krivo, što se tako našao u tom društvu sa mnom: »Znam ga, znam samo, da je kod mene pravio ezversne (izvrsne) zadaće...« I ode, a ja s Matošem dalje, da mu pričam, kako smo Gudela ne samo cijenili, nego baš voljeli, jer smo kao đaci znali dobro razlikovati, tko nam je zapravo prijatelj, a tko je samo metla u sakrivenoj, natražnjačkoj ruci... Mogu reći, da je Matošu bilo drago, što se vidio s Gudelom, i što nas je tako reći opet zbližio, jer se srdačno smješkao...

ŽENE NAPREDNJAČE

Tamo, gdje me je obvezao na diskreciju, ne ulazim, ne ću ništa da kažem i amen. O tako zvanim naprednjačama onoga vremena znao bi mi reći, da su smiješne, jer da mu se čini kao da se hoće odreći ženstva. Razumio sam ga stoga, kad mi je u rukopisu pokazao svoju pjesmu »Arhiloh«, u kojoj stavlja Arhilohu u stih:

»Previše mi blauštrumf je Atena...«

IDEALISTA I ŽENE

Ne znam, tko bi se usudio ispravljati Matoševe stihove, no iza štampanja meni osta u pamćenju, jamačno iza pokazanog mi rukopisa, upravo koncepta:

»Nimfe vole — znate već — kravare«

Dakle ne »nimfe ljube — znate već — kravare«, kako je štampano.

Pa onda: »A ja nisam tako luda bena«.

Dakle ne: »Ja pak nisam...«, kako je štampano.

I onda: »Da zbog nimfa odem u svinjare«.

Ne dakle: »Da zbog vila odem u svinjare«, kako je štampano. Da potisne kravare kod nimfa, Arhiloh bi morao otići u svinjare, kako bi se domogao protekcije, te nije ni njemu ni Matošu od potrebe, da tu baš usporedi nimfe s vilama. A zatim: »Svake nade u protektorate«, a ne kako je štampano: »Svake nade za protektorate«. Tu već svak može da vidi, da Matoš ne bi nikad kazao: »Svake nade za protektorate«. I konačno: »Kakve čiste muze il' lijepe boginje«, a ne, kako je štampano: »i lijepe

boginje«. Mene ništa ne smetaše onaj il' pred l, jer treba samo malo stati.

Ne će u ostalom biti zgorega, da citiram, kako mi ta pjesma zvoni u pamćenju:

Previše mi blauštrumf je Atena,
Nimfe vole — znate već — kravare
A ja nisam tako luda bena,
Da zbog nimfa odem u svinjare.

Ispustivši zatim tri stiha:

I tako mi nesrećniku nesta

Svake nade u protektorate
Kakve čiste muze il — lijepe boginje:
Te se ženske s boljim svijetom mlate,
Pjesnik za njih samo mlati gloginje.

U pjesmi pak »Ljubavnik sramežljiv« držim, da stoji u konceptu: »Sve ste jednake, ženice«, a ne, kako je štampano: »Sve ste slične, ženice«. Kaj bi žene bile slične, nego su svakako u nečem jednake, mislim si u sebi. U manuskriptu je Matoš pod tim naslovom napisao: »Posvećeno Ferdi Ro«. Dva sloga iz prezimena ispuštam, jer prvo ne znam, o kakvoj se Eloizi radilo, a drugo, jer me Matoš pokazavši mi taj svoj rukopis nije tražio diskreciju.

RAZOČARANJE

Na tadanje prilike u kazalištu ili, kako sad neki ističu, »u teatru«, žalio mi se oštro i odsječeno, kad da ga prepušta udesu, no ipak cijeneći prvake stare

garde, nastojaše i on pomoći, da se uzdrži i unaprijedi pomladkom. Pri tom je doživio razoračaranje u poznatom slučaju gospođice Pintar. — Držao je, da će položiti zavjet u »hramu umjetnosti«, kad tamo, ona ode, da se više ne vrati. »Jeste li je vidjeli!« — reče mi. »Ocijenio sam je, kako je zaista i zaslužila, a moja joj nehotična reklama poslužila, da se brže bolje uda i da — ode«. E, moj pjesniče, mislim si, treba mnogo vode da proteče, da se rodi talenat, nekmo li genij, da se rodi Matoš i da se rodi lady Šram, lady Strozzi, lady Polak... (Matoš bi prvakinji, kako negdje čitah, davao naslov »lady«). Tada još glumci ne dobivahu državne mirovine. Stari bi glumac Brani skapao u Beču, kamo se morao povući, da ne bijaše, čini mi se, i učiteljem u penziji i da je njegova prelijepa kćerka Sabina, umjesto od klavira i švela, morala živjeti od milostinje kazališnoga mirovinskoga fonda... Pređosmo s negodovanjem na drugu temu, a naslov »lady« čeka, da bude podijeljen drugoj po kritičaru, koji će se ikad ili nikad roditi, nikad razočarati.

GRIČ ILI SECESSIO IN MONTEM

Povukao se. Naveo je razloge u nizu članaka pod naslovom »Zašto odoh«. Ostavio je Franka. Ne pitajući, kojoj on stranci pripada, ni kojoj će se privoljeti, ma da mi je to spočitavao markantni i odlučni Milan Heimerl, pohodih ga, da govorimo o svemu, samo ne o tom eksodusu, jer sam znao, što on drži do tako zvane politike. Začudih se, kad ga nađoh fizički premorenoga, da ne reknem go-

tovo iscrpljenoga. Ležaše u krevetu kao bolesnik iza krize. Govoraše tiše no obično: »Čaša se prelila« — reče — »kako ste već jamačno čitali, prekinuo sam. Evo vidite, kako izgledam... Ne bijaše lako kidati, no uvidjeh, da nema druge. Nijesam htio više da gutam...« Secessio in sacrum montem facta. Pjesnik ode u samoću, upravo natrag u svoju hrvatsku i čovječansku slobodu. A onda je prišao Mili, sinovcu Ante Starčevića, koji ga lijepo primi na svoje široke ličke grudi...

Tamo je već našao Peršića, Peršića iz Nove Vesi, Peršića gromoglasnoga... Da je duže poživio, ne bi on dao, da se Peršić najzad okruži i zamrzlim figurama gradskih skorojevića i da im dopušta udarati s boka po prijateljskim suradnicima i pridošlicama sa slobodnoga Griča ... brda svetoga.

IMITACIJE

Koliko put se dogodi i ponajboljem pjesniku, da imitira neki uzor ili naprosto prevede, te misliš, da je pjesma izvorna. Dugo sam isticao, kako je u divot-izdanju Preradovićevih pjesama ponajljepša ona pod naslovom: »Stalnost i nepokoj«. Jednoga dana, u Lešću, u Virgilovoj idealnoj idili, potražih konačno i knjigu, u kupališnoj skromnoj knjižnici. Prolistam Heinea i gle: spomenutu pjesmu ispjevao je Heinrich Heine. Trnski ju je jamačno uvrstio u knjigu Preradovićevih pjesama pomutnjom kao izvornu. A. G. M. nije trpio nikakvih imitacija. Muklim bi tonom negodovanja osuđivao, ako bi ga tko imitirao. Pošto izađe »Sutla«, bijaše ushićen i zbog izvornih čistina. Želeći, da

nađemo izraz bez tuđih dojmova, koje čudo, što smo zaboravljali na simboliste, ma da su neki među nama razumijevali francuski, ako baš i nijesu tim jezikom perfektno vladali. Koje čudo, što sam možda zaboravio na Matoševu srdačnu priču o »simbolistima«, koju nam je, čini mi se, u staroj kavani Bauer pripovijedao. Ja bih je reproducirao po pripovijedanju prijatelja Lj. V. o tom, kako je Matoš sa znancima zafrknuo Herediju u njegovu bizarnom stanu u Parizu i kako ih je njegov crnac izboksirao na vrata govoreći: »Ajte, ajte, vi simbolisti« — ali je već i to previše, što o tom iznosim samo čuveno, u želji, da čitalac nađe negdje tu bez sumnje vrlo zanimljivu zabilježbu našega dragoga Ljube.

IGRA, ŠALA, SMIJEH

Da se njegov komad igra, nisu mu priuštili, a trebalo mu je dati prilike, da izađe s igrokazom na scenu već onda, kad je počinjao s onim »Malo pa ništa«. Prirodan dar za komično i groteskno. Gdje bi drugi čovjek prošao bez primjedbe, on se zadržao kao pred rijetkim egzemplarom i odmah bi prišio adekvatan izraz. Tako smo ga jednom spremili u prvi kat pokrajinskoga svratišta na počinak. On se opiraše smijući se, kako si i u bespomoćnom gotovo stanju znade pomoći. Okrenuše ga glavom dolje kao sv. Petra, a on se pustio kao da misli u sebi: »Nosite, samo me nosite; imate i što!« — Ujutro ustade začudo rano, sretne u hodniku sobaricu, a onda grune u lokal: »Krokodil, krokodil, za Boga, imate krokodila u hotelu...«

U prvi čas pomislih, da je možda kakav »artista« odsjeo u hotelu i da mu je iz košare utekao kakav mladi krokodil. Matoš se smijaše od srca. Nadao se sresti Veneru... Sjetih se, da je sirotica bila razroka .. Razočaran, predočio nam je zorno svoje iznenadjenje...

RINALDO

Jelačićevim trgom, uz ogradu terase pred Narodnom kavanom prolazi neznanac. Vidim ga i čudim se, kako je egzotično odjeven: stupa lagano, promatrajući općinstvo na terasi, visok, siguran kao grof Monte Christo. Matoš ga opazi, odbaci novine i uhvati se za trbuh. »Gledajte ga« — reče mi — »Gledajte, tko je to? Rinaldo, Rinaldo, Rinaldo Rinaldini... Otkud on ovamo?!« — I smijaše se, a nastojaše da smijeh priguši i da se to ne vidi u svečanosti dana. Držah, da se neznanac htio baš osobno da istakne i da se na svoju ruku nakinđurio, ali ne... Kako sam kasnije saznao, bijaše to izaslanik plemena, Hucul, sa sjekiricom o boku, s perjem na klobuku, s lepršavim crvenim ovratnikom i nekom vrsti jeleka, dobro došao brat, primljen svuda najsimpatičnije.

Da je Matoš, srdačni smijač, prodro na pozornicu, zaposjednutu na štetu domaćih autora ukusom onih, što su tobože neorganizirani i što trzaju nevidljivim žicama, pisali bismo iza Matoševe smrti, kako pisahu i tugovahu za Plautom: Pusta stoji pozornica, igra, šala, smijeh...

GENERAL MATOS

Bojim se, da će mi to naštampati »General Matoš« i moram odmah da reknem, da se ne radi ni o kakvom generalu Matošu, već o bivšem portugalskom generalu Matosu. O tom ima raznih varijanata Matoševa doživljaja u pariškom hotelu, a ja ću samo kratko da spomenem, koliko se sjećam iz njegova pričanja: »Trebalo je« — govorio mi je A. G. M. — »promijeniti hotel u Parizu. Platih, koliko sam slučajno imao, za dan, dva, te mi dadoše sobu. Ostah tako reći bez marijaša očekujući skorašnju pošiljku iz Hrvatske. Kako bijah tmuran, prođoše dani, a da nijesam pravo ni razgledao, što se sve nalazi u sobi. Vidio sam, da ima neka slika na zidu, neki portret s naznakom lica, što ga prikazivaše, no nijesam mario da pročitam, što piše. Tada jednoga dana, pred ručak, što se eventualno imao sastojati od više kože no slanine, a ne kako ovdje kod nas blaguje bohema snatreći o pariškim pečenim golubovima, ustadoh, obukoh se i stadoh pred sliku. Upiljim pogled u potpis: »General Matos«. — Da mi nije u rodu!? — pomislim i odmah se pribrah i ne misleći, da bi mi to moglo biti od koristi. Kad li uđe sobarica. Ja još uvijek piljim, te piljim u sliku. Prođu me žmarci na pomisao, da je došla s računom. Osta časak u sobi, kao da se zabunila, a onda se s najvećim respektom udalji od mene i ode...

Pomalo mi stvar postade jasnom. Nijesu se usudili, da me uznemiruju. Mogao sam ostati Bog te pitaj kako dugo u hotelu, da sam htio. Držahu, da će u najgorem slučaju platiti za me general Matos,

moj na silu rođak... Vidite, to vam je Pariz, to vam je učtivost prema strancima u Parizu, vjera u njih, dakako u — hotelu.« —

Inače stranac, upućen samo na hotel, prodire u kuću Parižlije teže no deva kroz ušicu biblijske igle, koliko sam mogao razabrati iz pričanja. Zvao se on Matoš ili Matos, s naglaskom na os.

Međutim, malo pomalo, Matoš se u Parizu tako reći udomio, čak i bez portreta generala Matosa.

U SCHÖNBRUNNU

U Schönbrunnu ima park, u parku menažerija. U dvoru su i tajna vrata ostraga. Znam po tomu, što smo kao đaci čekali uzalud u aleji pred glavnim ulazom, da se vrati Pavle (Paulus, Paul) Rauch s kočijom, da ga opetovano pozdravimo »šlaprtcima«, ali je — ženirajući se pred nama đacima više no pred schönbrunnskim majmunima — otpirio tu kroz stražnja vrata.

U schönbrunnskom parku nema kao u Katulovoj bašći na poluotoku Sirmiju Prijapova lika. Znam, da je Matoš uživao u Katulu. Ja sam opazio čitajući Katula, da je bio daleko finiji u izrazu, dok je bio na ladanju, bliže seljaku, nego u obračunima s pokvarenjacima velikoga grada, i uvjeren sam, da je i pjesma o Prijapu i ona o bogu bašće, u kojoj pjeva pjesnik o žutom maku i kliče odmah na početku mladićima, Katulova — sudeći po sličnoj poredbi o maku u pjesmi o vjenčanju Manlija Torkvata s Vinijom i po kliktanju mladićima odmah na početku svatovske pjesme s korovima. Tako je i A. G. Matoš u ladanjskim pjesmama bio

smireniji, a u borbama u gradu nasrtaše poput Katula, komu te dvije pjesme poriču... kao da nisu njegove.

Ipak mu je ostalo vremena, da se smije i da nas uz smijeh sjeća smiješnoga. Tako se baš o Schönbrunn veže jedna njegova anegdota. On je u Beču studirao veterinu, davno prije moga boravka u tom velegradu. Njega, komu se, kako znamo, smilio orao u kavezu na »Griču«, interesirali su i zarobljeni schönbrunnski majmuni. »Odem« — pričaše mi A. G. M. — »jednoga ljetnoga dana u Schönbrunn i zaustavim se pred kavezom majmuna. Nedaleko mene lijepa dama u pratnji kavalira, možda kakvoga vojvode, mlada, privlačiva...« Matoš malo stane u priči, a onda nastavi smijući se kao dječaci Prijapu: »Elem, ne posta čovjek od majmuna, no i majmun se zagledao u ljepoticu. Matoš ne imađaše pri ruci svoje gospodinske, španjolske trstike, kojom se volio poigravati, da bi zaprijetio nepristojnom majmunu...

U BUHARI

Volio je ostati sam, nego da se ženi bez vlastite sigurne, primjerene materijalne podloge. Radio je i pjevao, pjevao i radio u sjajnoj izoliranosti svoga skromnoga stana u prizemlju, u Demetrovoj ulici 11, preselivši se onamo iz Jurjevske ulice. Onda se još nije pjevalo kao danas javno, bez ženiranja, sred toliko domaće bijede i nevolje: Kakav je, takav je, samo drži ga, uzmi ga, jer je — muškarac, upravo mužjak... Kao Victor Hugo što je prije Rusa dao najživlji roman bijednika, Matoš je prije ma kojega našega najživljega opisa, koji se još čeka, dao najživlji feljton kuće, doma, kao izlaza iz krajnosti, kao tvrđave slobode, ma da unatoč pripravnosti ne mogaše osnovati vlastito domaće ognjište, da bi temeljito pustio s vida i negdašnji svoj privremeni stan u vojničkoj buhari. — »Jeste li kada stanovali u buhari?« — upita me Matoš. — »Jesam« — odgovorih. »U buhari s čuturom, križevačkoj«. —

Čovjek bi mislio, da se ja šalim, ali u Križevcima ima zaista u zatvoru čutura od kamena, iz koje se ne pije. Demonstrirali smo tražeći, da se što prije pokopaju ostatci mađarona. — Što su to mađaroni — pitaše me tadanji paša u Križevcima praveći se, da ni on ne zna, što su to mađaroni, a

bijaše mađaronom od početka karijere, onamo od Kukuljevića, iz Bjelovara. — To su oni, među koje i vi spadate — odgovorih paši bolje nego kao đak na ispitu, kad mi zbog preučenoga odgovora uturiše šilo. Paša me strpao u zatvor.

— Pa kako ste se osjećali?, — pitaše dalje Matoš.

— Hvala Bogu, dobro. Bio sam samo jednu noć. Znao sam, da će me pustiti. Custodia honesta.

— A ja sam odmah počeo udarati nogom u vrata.

Strašno je, kad vas liše slobode. Ne sjećam se više, što smo nadovezali. Punktum dakle i tebi, mala uspomeno!

PROTEKTORAT ILI O ČOVJEKU S PRSTOM VLASTI

U koga ima smisla za umjetnost, u toga ima smisla i za umjetnike. Oni često lutaju kao tuđinci na svome i među svojima, te bi im u praktičnome životu, u interesu naroda, trebalo javne zaštite prije no današnjim bankarima. U ono doba ne bijaše zaštite banaka i bankara, a umjetnika je štitio kao i danas samo prijatelj umjetnosti. Onda je to bio Julije Drohobecki, pred kim je Matoš u Križevcima skinuo šešir, jureći dalje kočijom, ma da ga nije osobno poznavao, čim sam mu kazao, da je to Julije Drohobecki, što šeće pred svojom biskupskom rezidencijom. Onda je to bio Izidor Kršnjavi, koji pomože Matošu, njegovu ljubimcu Branku Petroviću i mnogima drugima. Pišući o Kršnjavomu, trebalo bi citirati, mutatis mutandis, Plutarha. »A ona njegova zavidena vlast, za koju

se prije govorilo, da je služništvo monarhiji i silništvu, sad se pokazala kao spasonosna tvrđava prosvjete, nastave i kulta«... Tolika je iskrenost i silesija zloće bila pokril Hrvatsku. On ju je — poput Perikla — slabio i stišavao u svom djelokrugu — zauzdavao je tamo nekoga Arimana, nekoga grofa Khuena-Hedervaryja iz Hedervara. Gradio je hramove, štitio umjetnike od nametnika i silnika, od žaba i žabjaka, isposlovao je A. G. Matošu slobodu kretanja na rođenoj grudi... Nikakvih drugih protekcija Matoš tražio nije — niti je Izo pitao, kojoj stranci pripada umjetnik. Malo šetnje Ilicom s A. G. Matošem, malo ćaskanja o svemu i svačemu, bijaše sav uzvrat zaštićenoga protektoru. Vidio sam ih samo jednom, gdje šeću Ilicom i razgovaraju. Njihovi su se vidici i putevi, koliko je inače poznato, u odlučnom trenutku — križali. Kršnjavi je vjerovao, da će se austro-ugarska monarhija pomladiti taktiziranjem, Matoš je o njoj imao isto mišljenje kao i Ante Starčević. Kršnjavi je običavao govoriti, da prst vlasti vrijedi više nego lakat prava, dok je Shakespeare naglasio, da prst Božji upravlja svima našim planovima, ma kako ih mi snovali ili, kako ono reče rodu ukratko Ante Starčević: Bog i Hrvati!

ILI — ILI

— »Samo nikakva polovičnost, nego ili — ili«... govoraše mi. »Polutan je ono, što koči svaki napredak«.

Jednoga dana silazili smo Mesničkom ulicom do Kačićeva spomenika. Tu će on da uđe u brijačnicu,

da obriju i njega, koji je toliko njih obrijao perom, do potrebe oštrim kao britva. Htjedoh se oprostiti, da se možda već za četvrt sata nađemo kod »Bauera« (kasnije kavana »Croatia«), no on me zamoli, da ga slijedim u brijačnicu, jer da nije potrebno, da se zbog brijanja rastanemo. Učinih mu po volji, te obojica uđosmo oficijelno u tako zvanu zagrebačku »oficinu«, gdje bivaš pobijeđen i kao najbolji govornik i kao najbolji kritikus. Matoš sjede na stolac pred ogledalom, a ja se povukoh u kut, da pročitam »najnovije vijesti«. Dok sam ja čitao, brijač je po Matoševoj glavi izvršivao svoj oficij. Odložim novine i zgranem se od čuda: glavu mu je pretvorio u mjesečinu. Nije ga šišao, nego mu je svu glavu kao jednim potezom kakvoga patentiranoga stroja obrijao. Čak sam ja protestirao, no Matoš se nasmije i reče:

— »Nego kaj! Ili — ili«.

IZ STRAHA

Na krunonoše carske često vrebaše stranac, u neposrednoj blizini, činovničić. Govorili smo o samodršcu s Neve. On je, kažu, bio mistik, i ja to vjerujem. Novopečeni neki naš marksista, u duši jamačno stari nacionalista, prigovaraše mistici uopće, pa i mistici neke moje pjesme.

Matošev je prigovor bio mnogo ozbiljniji. — »Car Nikola — reče mi — ubija iz straha, a to je baš grijeh, njegova maxima culpa...«

ARNAUTI

»Arnauti su najhrabriji narod na svijetu« — reče mi A. G. M.

MATOŠ OPOMINJE BOHEMU

»Svi smo mi rođeni ne za milijunaše, nego za milijardere, ali što ćete?! Poezija je luksus i nema apsolutne vrijednosti, dok je komad kruha ima!« — govoraše mi Matoš u onoj vili nad »Streljanom«, do koje se dolazi lijevim zapadnim puteljkom, što se uspinje sjeverno od nje na brijeg, u Tuškancu. Tada je već bio teško bolestan inhalirajući nad nekakvim aparatom. Razumio sam, da dobronamjerno prekorava bohemu. Doduše, ptica ne misli na zrno, kad pjeva, a Krist je kazao: Ne brinite se, što ćete jesti ... no Matoš je u suštini, u svojoj pronicavosti i zabrinutosti sred groznih prilika natuknuo hrvatskoj bohemi, da su bolja vremena iza njegova povratka u domovinu svakako mnogo dalje, nego je na povratku slutio ...

»KAJ BUMO Z NJOM?«

Tamo negdje preko puta »ilirskoga« upravo hrvatskoga negdašnjega Nar. Doma, u kojem je živio i radio, unatoč mrmorenju Prešerna, naš Stanko Vraz kao primjer hrvatske asimilacione snage, tamo negdje preko puta »Hervatsko-slavonsko-dalmatinskoga Stola Sedmorice«, visjela je kadikad, no znate već — ona, ili i ona (već ne znam) — mađarska zastava, kao memento, kao periodički

izazov, na zgradi »zajedničkoga« financijalnoga ravnateljstva. Vraćali smo se s prijateljskoga »karbonarskoga« sastanka u noći. Nije se uzdizala gore na krovu, nego baš visjela prema pločniku tako, da bi se dala skinuti, kad bi se jedan drugome popeo na ramena. Stadosmo. Netko je od nas primijetio: »Kaj bumo z njom? Da ju skinemo!?« — »Za stražatore tamo za vuglom lako, ne boli nas glava, iz »rešta« se ide van, no sjutra će postaviti drugu, kaj imaju »peneze« v rukama« — primijeti drugi, a Matoš će, ponešto snužden i potom odmah mrk i kratak: »Je, kak smo rekli, treba delati, delati, ne mre ju se samo tak otpuhnuti.« — Tada je u programu naših realista bila i neka pokazana mi točka, po kojoj je »zajednicu« trebalo »učvršćivati«, što su oni paradoksalno tumačili, da baš to omogućuje, da je se ruši kao i njihovim sitnim i sićanim radom, što ga A. G. M. ne smatraše dovoljnim.

MALO PO MALO

Ne poučavati, ne docirati, a ipak osvajati, osvajati neprimjetno, puštajući čovjeku slobodne ruke, to je A. G. M. umio kao malo tko. Pridosmo mu s povjerenjem, ne da mu sve odobravamo, da ga u svemu i svuda slijedimo, zadržavajući dakle slobodu vlastitih pogleda i stvaranja. Da bi se naš krug proširio i dao svoj srdačni prilog hrvatskoj lijepoj knjizi, morali smo se u raznolikosti nazora i temperamenta međusobno snošljivo povezivati kriterijem stvaralačke iskrenosti i istinitosti, ne da jedan drugoga isključuje od zajedničke suradnje samo zato, što ga odmah ne shvaća i što mu se

suviše ne približuje. U početku je osobito na to pazio mirni, na oko, oprezni, staloženi, duboko emotivni Lj. V., lirik i kritik, kakav se — mislim — rijetko rađa i kakvoga treba tražiti, a da mu nije potrebno ni uputno kaditi, niti je on kada komu kadio. »Nek kaže, ko kaj hoće, ali Vrbanića, Milana Vrbanića, moramo predobiti za suradnju« — govoraše mi Lj. V. (da samo jedan primjer spomenem), a onoga »Grgu«, Polića mlađega, komu se na primjer ni jedna moja pjesma nije sviđala, dok se je meni sviđala gdjekoja njegova, nastojaše Lj. V., sluteći punim pravom talenat, privući za buduću harmoničnu suradnju, od prilike. Krleža se držaše postrance. On je tada, hvala Bogu, samo pjevao, da najzad zapjeva doduše »užasno«, ali živo i na svoju odličnu, fantastičnu žicu o mrtvome Matošu. Ima teških časova u životu naroda, kad pogotovo ni pjesnici, ma kako inače povučeni, ne mogu ostati samo kod svojih pjesama. To nam dokazaše Bogović, Harambašić, Tresić Pavičić, Kumičić i mnogi drugi, to dokazaše pjesnici za svjetskoga rata, a znamo, da ni svećenici ne ostadoše samo kod svojih molitava. To dokaza svojim gromkim prosvjedima Björnstjerne Björnson, na koga je, čini se, baš A. G. Matoš francuskim jezikom apelirao. Upregnuvši se eventualno i u stranačku potrebnu disciplinu, književnik pomaže, dok može i kako i koliko može, podupire zanosno svoga pročelnika, dok ga kakvo zavidno piskaralo ne oblati i ne potkopa, jer ultra posse nemo tenetur. Umjesto toga, što se Krleža držaše dosljedno postrance, mogaše nam bar u nastavku »Sutle« (»Griču«) dati koji pjesnički prilog, jer je naš apel bio upućen

svima našim talentima. Ta nikada nijesmo pitali, kojoj stranci pripada pjesnik!

Malo po malo bivaše i prijatelj Lj. V. sve jače i jače očaravan neodoljivošću Matoševa pera i ličnosti. Bijaše mi neizmjerno drago, kada sam iza Matoševe smrti vidio, kako on dalje odlučno nastupa, upućen njegovim osnovnim putokazom i kako dokumentarno, suptilnim zahvatima i najvećom simpatijom bilježi sve ono značajno i zanimljivo, što je našao idući potporom grada Zagreba njegovim tragom u Parizu. Vrativši se iz Pariza, u interesu prikupljanja što podrobnijih podataka, objašnjenja i obavijesti, nadmudruje i istoga polaganoga izdavača i pohranitelja rukopisa Milana, Milana »Fijuceka«, često tako simpatično spominjanoga brata Matoševa, dok nježniji, a pokretljiviji Leon, gonjen od tadanjega režima, lovi u jednom danu rake na račila od Varaždina do Križevaca.

Prijateljstvo je dragocjeno, pogotovo među slobodnim književnicima. Može da bude pomućeno u emancipiranju, u traženju najčistije vjernosti. Matoš je tako počeo da rešeta, čini mi se, u »Savremeniku« i neke od svoje najbliže bohemske okoline. Sjeđah po objavi toga obračuna jednoga ljetnoga prijepodneva s A. G. Matošem na terasi, upravo verandi Narodne kavane na Jelačićevu trgu. Matoš mi objašnjavaše uzroke kidanja nekim nemilim detaljima, kadli istodobno primijetismo, gdje uz verandu koraca rado viđeni Lj. V., koji nas je, kako smo vidjeli, odmah uočio. Matoš se bojaše, da će napadnuti smutiti V-a, pa mi samo još reče: »Ni vraga, da V. ne bu došel k nama«. Lj. V. je međutim pokročio ravno k našem stolu.

Trojica — to je već zbor, a zbor je uvijek za življi razgovor. Za življi i vedriji...

Tko da nas liši suđenih, međusobnih vedrina!? Tko da smuti pjesnika ljubavi, našega Lj. V., što pjevaše za naših dana, dana zanosa i oduševljenja, i kreševa i izmirenja:

O gdje ste sunca, gdje ste mora plava,
I vrtovi, gdje miriše rezeda?
Oh, recite mi, gdje to harfe sviraju?!

...da bi, mnogo ljubeći i mnogo pateći, sa zanosom i bez patosa, sa žarkom i silnom imaginacijom začaranoga »kupca čarobnih krijesnica«, zapjevao potom u »Griču« o ružama:

Vaš miris (ko san il' glazba neponjatan)
Nosi mi kroz pčela roj, kroz oblak zlatan,
Nju, za kojom vazda misli moje kruže: —
Kruže misli rajskoj bašči ukraj puta,
Baš ko oko mene miris njenog skuta,
Miris njenog bića, miris ruža. O, ruže!

Lj. V., držeći se i tada novih putova, čak stječući nove, mlade prijatelje (jer na mladosti svijet ostaje) držaše se staroga prijatelja A. G. Matoša.

STEKLIŠI PRODIRU U »SAVREMENIK«

Uvijek je Matoš bio za akciju. Sjetimo se, kako me je u prostorijama Hrvatske Slobode prekinuo u čitanju »Gordijskoga čvora!« Prešli smo u akciju. Osnovan je »Stekliš«. Zar je čudo, što sam se prvom prilikom sudario s bezuvjetnim mirotvorstvom?! Lj. V. je tada prijateljski stao uza me, ali samo diskretno, u pismima! Kojih desetak godina prije toga, jednoga dana, šetao sam s Matošem u Ilici, oko podneva. Najednom će on: »Govorio sam s urednikom »Savremenika«, Branimirom Wiesnerom Livadićem. On je čovjek dobroga književnoga ukusa, a kao urednik izdiže se nad klike. Moći ćemo raditi u »Savremeniku«. Dajte, pošaljite nešto u »Savremenik« ili dajte meni, pa ću ja plasirati. Zašto ne bismo i mi stekliši radili u »Savremeniku«? Zašto da tamo dominiraju »naprednjaci«, »realiste« ili kako se već zovu. Ja sam to s Livadićem već uredio, samo pošaljite, ako što imate!« — Tako postadoh suradnikom »Savremenika« sa skromnim nekim prilozima. Dr. Wiesner Livadić imađaše dosta borbe sa stanovitim krugom zbog A. G. Matoša. Mi smo to znali i cijenili njegovu odlučnost. Zaista, nije ni laska ni doskočica, ako se nasluti, da ni mnoga stoljeća ne moraju biti kadra iznijeti ljude izvrsne, rijetke i na svom mjestu!

AUGUSTIN UJEVIĆ

Motto:

U Dori Remebot
Tin postao je Got,
Al' ne moli još: »Gott, o Gott!«
Za Doru Remebot.

Posvećujem to našemu staromu puntaru, Augustinu (Tinu) Ujeviću, Hrvatini iz Dalmacije.

Augustin Ujević, odlični hrvatski lirik, čak regionalni čakavski, bio je, znači, i ostao stekliš, grabancijaš, Mlada Hrvatska, u književnom, vanstranačkom smislu. Takav se i našao i snašao u Matoševu društvu, kao jedan od onih bohema, što ih je Matoš od milja zvao svojim »ksindlom«, pod kozjim, upravo jarećim nogama.

Treba li još isticati, da je Tin ostao isti, isti odlični lirik hrvatski, neshvaćen u početku, tuđin neko vrijeme na svome, kao pisac tuđinaca, Cankar Ivan, neko vrijeme u Sloveniji!? Nešto je i sam skrivio, ruku na srce, i u tom među ostalim, što je počeo da pjeva sve nekud sebi lakše i lakše, čitaocu sve teže i teže, s dosta zavrzljaja, no to još nije razlogom, da ne bude shvaćen. I Byron je bio jasniji, a Shelley kompliciraniji, no iza Shakespeareovih soneta nema u engleskom pjesništvu možda blistavijih, ma da tako reći zamršenijih stihova od onih Shelleyevih o vjetru sa zapada, o zefiru, što može da se nadme do orkana. Pjesnici, ako se i raziđu društveno, izmiruju se dobrim, izvornim radovima, te će ih do potrebe njihov zajednički čitalac znati povezati. Tin ima dosta tako reći nejasnih stihova, prenatrpanih i posve stranim, indijskim specijalitetima, no ostade našim i dovoljno sabranim u svojoj barci, te ne će tako lako utonuti u moru oko našega Biševa, nedaleko Komiže, da ga jasniji prijateljskiji Lj. V. iz njega izvuče i da mu tijelo spali na obali. Ja mu iza »Leleka« želim i nadalje što više vedrine, stoga mu i posvetih gornji »Motto«, da ga prije svega nasmijem. On se doduše zove Ujević, no nikad nije ujedao kao

Krešo Kovačić. Družio se i razdružio s A. G. Matošem. Šteta, što se raziđoše, no ne takva, da se ne bi dala popraviti. Matoš umrije prerano, ah prerano, ne dočekavši ni zajedničke suradnje »Gričana«, ni Ujevićeva daljnjega razvoja. Mladi ljudi griješe, no mladost nije ludost, kako kažu i kako se hvale u svojim pismima kevice sa Zrinjevca, nego prije svega naglost. Ujević se snašao u Beogradu. Tamo su ga neko vrijeme slušali, sasvim mirno slušali i kako psuje. Nađosmo se kojiput u »Moskvi«, pa kod »Tri šešira« ili čak kod »Tri lista duvana« i najzad, s »artisticama« u »Operi«. Staro drugovanje dalo nam poticaja za nove razgovore. Sjećam se, da mi je stavljao neke, pravo da kažem, republikanske zamjerke, dok mi je još u uhu zujao Radićev »praktični suverenitet«. Usput bi Tin znao uz čašicu da fantazira i da priča nikako vjerojatno, što se na nj odnosilo, kao da je u najmanju ruku kakav arapski princ, za kojim se u suviše zaposlenom Beogradu trgaju. Međutim sam se u kavani, kad je u dva sata u noći na sav glas grdio suviše zaposlene ljude, bez prigovora, uvjerio, da je postao i te kako popularan, a u »međunarodnom« varieteu, s »artisticama« kao kod kuće. Volio je tu da vidi dvije nordijke, plavokosa čeda, u nijansu smaragda i plavetila odjevena, s »linijom«, kakva se onda tražila. »Vidjet ćete« — reče mi — »da će poslije programa sjesti k nama«.

Ja čekah, da se program svrši, a Tin u viziju. Bio je zaista vidovit, znak, da Matoševa »nadobudna generacija« nije bila »iz bedakove hiže«. »Novo pokoljenje« — pisaše Matoš — »koliko ga znam,

ne će se dati utući i premlatiti kao Kovačići i Radmilovići«. — Samo da jedan primjer i to baš Tinove vidovitosti navedem. Tada, pred petnaest ili šesnaest godina, čulo se nešto malo o Hitleru. Izniknuo je iz ledenih dubina rijeke Inna, da se domala malo ugrije u toplom, bavarskom Münchenu. On se onda jamačno tek pripravljao, da napiše svoju »Borbu«.

Međutim Tin je već tada zasvjedočio dobar nos.

Najednom Tin mi kao trgnut iz vizije prozbori: »Hitler — to je čovjek njemačke budućnosti, svi će Nijemci za njim... Vidjet ćete«... Tin je gledao bistro. On nije postao Got, ma da u pjesmi o Dori Remebot pjeva: »Ja postah Got«. On je u razgovoru sa mnom samo predviđao, a ja sam se u mottu samo našalio, s oproštenjem, jer danas nije vrijeme za šalu, ma da, na primjer, kod nas Zyr Xapula ni danas ne popušta, nego sve u šali »pegla«. I neka »pegla«, jer »peglarija« nije sama po sebi nikoga još vubila«, budući da samo smiješno ubija. Matošu, koji bijaše i za suzu i za smijeh, bilo je najteže ostaviti (društveno, formalno) Zyra, kad je kidao s Frankom, ili mu se samo činilo, da će zbog toga prijeloma doći i do društvenog razlaza s pobratimom, pjesnikom i šaljivdžijom Zvonimirom Vukelićem; kad je o tom nešto natuknuo u članku »Zašto odoh?« Vidi se iz toga članka, koji mi nije pri ruci, jer sve te uspomene pišem bez knjiga, da Matoš u duši ne ostavlja prijatelja Zyra, što je Zyr, upravo Zvonimir Vukelić, cijenio, i napokon svojim duboko ozbiljnim, krasnim govorom potvrdio nad pjesnikovim grobom. Matoš, slobodan pjesnik, društven čovjek i književnik,

nije imao ambicija, da bude diktator, i ako je koga strjelicom svoga pera nastrijelio, nije nikoga ustrijelio, da bi mu dokazao njegovu pogrješku. Tin Ujević nije se uostalom, ma da po naravi stari puntar primorac kao i Janko Polić Kamov, ni puntao proti Matošu, nego se samo ogriješio o pravilo: Est modus in rebus... i to ne samo baš on. Matoš nije ni njega ni Krešu Kovačića »ustrijelio«, nego se samo ogradio, koliko mi je iz razgovora ostalo u pameti. Ne iz razgovora s Tinom u Beogradu, jer o tom nijesam govorio s Tinom, da bih čuo alteram partem, nego iz razgovora s A. G. M-om u Zagrebu, koji mi slučajno pada na pamet, kad je riječ o kidanju, bolnijemu svakako od strančarskoga. Krešo bi Kovačić na sve to prosuo možda pljevu poput one »Par nas s Parnasa...«

Tin je nastavio da radi, da pjeva bez podsmijeha, da gradi, da u »osvjetljenju s neba«, »šećući« posred domaćih »kestenova«, makar tugovao i žalovao, osjeti blagošću srca, gdje »bez žalosti, bez tuge: dolazi, dolazi divna zagrebačka jesen«.

Dolazi, da donese i ploda, kao i naš Tin, naš nemirni, a srcem blagi Jesenjin, što donosi i ploda, za pogaču pokoljenjima, pa onda lako za pljevu veseloga Kreše. Tin, pjesnik naših zajedničkih zanosnih proljeća i mladih ljeta, ne samo jeseni, dažda i sunca, pjesnik topline mora i duše, kadre, da ublaži čemer naših zima...!

Tin je pjevao, no nije ujedao. Kao ni Matoš, koji nikome ne htjede biti učiteljem, pa ni Tinu. Tin nije ujedao i zato se nije izjedao. Ni ja ne mislim nikoga, najmanje njega, ujesti, i kad bi me on

zlo shvatio, morao bih mu tumačiti motto ili ga čak skinuti, što ne će biti potrebno.

Ni epigram, ni istina u brk, ni polemike matoševske, ni objašnjenja ne bijahu nikakvi ujedi.

Klin se klinom izbija, a Tin je ostao Tinom, ne izgubljenim sinom.

O HYPERIONU

Hrizea forminks Apolonos — zvoni mi u duši, zvoni nježna, tugaljiva oda Pindarova, melodija sačuvana kroz vjekove, kad pomišljam na našega Hyperiona, na Vladimira Vidrića. Kucaj, liro, dalje, kucni i ti, mandolino, kako najbolje znaš, dok se ne javi muzičar, majstor čela, instrumenta, na koji sviraše A. G. M., do grča, upravo dok se ne javi virtuoz Jure, Jure Tkalčić, njegov drug, da uglazbi i koju Vidrićevu, pošto je već uglazbio skromni moj »Jutarnji pozdrav«. Mogao bi se prevariti, tko bi Matoševo intimno mišljenje izvlačio samo iz njegovih nabačenih, dogodičnih privatnih pričanja, a da ne bi pazio, što je Matoš o kome pisao i potpisao.

Tako i u slučaju Vladimira Vidrića, nenadmašivoga. Vidjeh ga prvi put na Sljemenu, gdje mi ga jednoga ranoga jutra pokazaše drugovi gimnazijalci. Živahni poput vrapčića, da ne reknem vražića ili vragovića, prislonili smo ljestve na gospodarsku zgradu nedaleko glavne, planinarske kuće, da bismo se popeli na tavan, eventualno na krov. Na tavanska vrata iskrsnuše pred našim uplašenim očima dvije dame. Dok su se moji drugovi objašnjavali s ponešto korpulentnim boginjama, ja sam mirno s tratine promatrao taj prizor, prizor za šaljive, jamačno već odmorene bogove. Najednom se na dosta velikim tavanskim vratima pojavi snažna, markantna figura pjesnikova, ustobočena među boginjama. — »Vidrić, Vladimir Vidrić, dečki, pazite« — prođe u tili čas šapat veselim đačkim jatom. Sve umuknu, a div, što ga nehotice izvukosmo na vidjelo, grune u nas sonornim, kao promuklim glasom, sa visine, dokučene ljestvama: »Zar ćete uznemirivati dame?! Da ste mi se smjesta izgubili odavle! Quos ego, ako znate latinski!«

Već je bio zakoraknuo, da će sići ljestvama, ali kad vidje, da jato tako lako ne uzmiče, popusti i on nešto, kao pametniji, iza dužega objašnjavanja, te pođe za damama, što se međutim povukoše... Sjećah se te scene svaki put, kadgod bi A. G. M. govorio o njemu, o jednom i jedinom Vladimiru Vidriću. Možda je bila među njima neka sitna napuklina iz školskih klupa, možda je Vidrić, kao podrijetlom napola Slovenac, znao biti prema drugu ponešto zatvoren, možda ih je dijelio Vidrićev praški realizam, zaključujem to, možda i pogrješno, po tomu, što sam jednom pred Matošem uznosio Vidrića, a Matoš me prekinuo opaskom, da je i on znao biti rafiniran. Kad sam kasnije povodom Vidrićeve smrti čitao Matoševu »Smrt Hyperionovu«, u kojoj iznad sunca veliča Vidrića, razumio sam, koliko je opreza potrebno, kad se prima Matoševa nepisana primjedba o pojedincima. Čitajte dakle tu Matoševu »Smrt Hyperionovu«, pak ćete tamo naći sve najljepše i najbolje, što se s pravom moglo da rekne o Vidriću, kolovođi vila.

S pravom, s priznanjem, i s uvjerenjem. Arha, arha — da svršim Pindarovim dragim, smirenim tonom, kao da ga osjetih, kao da osjetih neko unutarnje zadovoljstvo i smirenje pročitavši po Vidrićevoj smrti taj Matošev feljton...

TRAŽIM PO ŠEMATIZMU

Držao je, da austromađarskoj dominaciji ne ćemo moći doskočiti nikakvim sitnim radom. To je od zgode do zgode naglašavao i time je dolazio u opreku s tadanjim realistima. — »Masaryk« — govoraše mi A. G. M. — »ne uči uostalom ništa novo, ne dokazuje, što na zapadu ne rekoše već drugi prije njega. To je u stvari utilitarizam, našem duhu neprijatan. To bi nas vezalo o nagodbu, odvelo u odricanja. Nikome, pa ni Česima za volju, ne ćemo da budemo utilitaristi —«. Netko je za susjednim stolom ustao na obranu Masaryka. Držim, da je to bio svirač, Slovak Straka. Zaključujem po tome, što me je Slovak sjetio na neki davni incidens govoreći među ostalim: »Čim je Matoš ubacio krilaticu o klarinetistima, ja sam kao stari klarinetista postao znaličan«.

Znao sam, da imam kod kuće šematizam svih čeških i slovačkih muzičara, pak sam čvrsto odlučio, da ga potražim i proučim. Nijesam razumio šalu na račun klarinetista. Došavši kući prolistao sam cijeli šematizam, ali u njemu nijesam našao »tatinka«.

O ENERGIJI

Nađoh u vlastitim bilješkama, da se on nije slagao s mišljenjem ekstremnih determinista. Proizlazi to također iz pisma, meni upućenoga, u kojem toliko naglašuje potrebu razvijanja akcije, da sam na sav ostali sadržaj pisma zaboravio. Prometej se ne brine za Zeusa, no Eshil napisavši to, govori na usta Hermesova: »Snađe li vas zlo, ne razvikujte, da je Zeus onaj, što vas ne predviđajući baci u nevolju«. A. G. M., silan izrazom i nemiran poput Eshila, kao kakav koljenović Titana, lomi koplje za demokraciju, ali kakvu? Zar za onu, što na površinu izbacuje najgore? Podnipošto, nego za onu, što je toliko zrela, da zadržavajući nadzor krči putove najboljima, za onu u duhu Eshilovu.

Ne samo što nije kao Horac mrzio profanu svjetinu, nego je baš volio priproste ljude, a pišući simpatično o čapkunima i šaljivdžijama, poziva se na simpatije puka prema njima. Kroz čemer i patnju, kroz more jada, kroz pravdu-nepravdu navijestio je novome ljudstvu nadom u novo pokoljenje svetu budnicu. Nije joj zabilježio datuma kao Edgar Allan Poe, koji je »na palubi Nebeske ševe« datira i predviđa s 1. IV. 2848., slovima prvoga travnja godine dvijetisućeosamstotinačetrdesetiosme (začudo baš četrdesetiosme, začudo baš osamstočetrdesetiosme, kao da je godini 1848. pribrojio naprosto još hiljadu!). Kao pravi i zdravi aristokrata, sve bez titula, Matoš nam govori, da zadržavajući nadzor putem sabora (na sabor on misli i na samrti, kad je i naš hrvatski sabor već radio kao da je na samrti...) narod treba da daje

upravu onima, što su najbolji, što su aristoi! Kao da se poput Poeovog junaka »na palubi Nebeske ševe« boji despotizma gomile. »On ne može da govori ni o čemu nego o prošlosti. Cio dan bavio se time, da me uvjeri, da su se stari Amerikanci (oni prije godine 2848., opaska moja) sami upravljali. Zar je itko ikada čuo takvu besmislicu? Da su živjeli u neke vrsti »Svaki za se-ujedinjenju«, na način »prerijskih pasa«, o kojima slušamo u pričama! On veli, da su polazili od najluđe misli, što se može zamisliti, naime, da se svi ljudi rađaju slobodni i jednaki; — i to unatoč zakonima podjele na stupnjeve, što su ipak tako vidljivo ubilježeni na svima stvarima moralnoga i fizičkoga svemira. Svaki je »birao«, kako su oni to zvali, t. j. miješao se u javne poslove, dok se konačno nije došlo do uviđavnosti, da mnogo kuhara kvari kašu«. Ili dalje: »bijaše otkriće, što je iznenadilo, da je opće pravo glasa dalo priliku za veoma prevarne spletke, kojima je kakva mu drago stranka — samo ako je bila dovoljno prosta, da se svojih prevara ne stidi, mogla u svako doba dobiti kakav god mu drago broj glasova, a da mjere opreza ili otkriće neprava ne bijahu mogući«. To je — piše Edgar Allan Poe — dovelo konačno do takvoga despotizma — »prema kojemu je gospodstvo glasovitih Zeroa i Hellofagabalusa (!) bilo snošljivo i radosno«.

Govoreći o gomili, veli Poeov junak: ... »srdita kao bik, sa srcem hijene, a mozgom pauna«, — a najzad šalje demokraciju »prerijskim psima«, onako po amerikanski, ekscentrično, kako je za nj kazao A. G. M., jer inače Edgar Allan Poe ne bi bio Amerikanac. Sigurno ga danas i Roosevelt u

borbi s profitlijama, od kojih svaki hoće živjeti samo za se, čita s nasladom, a može da pomakne godinu 2848. unatrag do naših dana, kada izumješe Zeppeline, što ih je vidoviti Edgar Allan Poe u istom dnevniku, na palubi »Nebeske ševe« navijestio tek za godinu 2848. s tempom od najmanje stopedeset milja na sat. (Edgar Allan Poe: »Mellonta Tauta«). Da se takva slična nakaza demokracija, upravo najgora despocija, mora obuzdati, priznaju implicite i razne, ma i protuslovne teorije o volji naroda, jer se donekle svode i na shemu:

Jest reprezentacija, ali ...
Jest delegacija naroda, ali ...
Jest imperativni mandat, ali ...
Jest pravo većine, ali ...
Jest parlamenat, ali ...
Jest ustav, ali ...
Jest prisega, ali ...
Jesu stranke, ali ...
Jest kolektivno biće, ali ...
Jest pojedinac, ali ...

Da se Poeova nakaza demokracije ne popne na vrat, eventualno baš nama, među ostalima i A. G. M. je upozoravao, da svaki pojedinac treba da sve sile napregne, da bi se usavršio, a najbolji treba da su pročelnici, nipošto da se prepustimo sudbini. Ako je Macchiavelli dopuštao, da se sudbini može prepustiti samo pedeset postotaka, A. G. M. ma da Starčevićanac, nije joj davao tako reći ni deset postotaka, kad je mlade prijatelje u dragim poslanicama savjetovao i sokolio na rad, a kako ga je njegovo načelo, protivno svakoj stagnaciji, znalo uzbuditi, to ću da zabilježim napose.

BURA ZA NOVO DRUŠTVO

Poštivao je dra Milu Starčevića. U znak, da ga cijeni i da je podoban usaditi u svoju rodoljubnu, široku i poštenu hrvatsku dušu njegove stihove, posvetio mu je baladu »Iseljenik«, u kojoj pjeva na koncu (što moram iznimno citirati):

No što će meni tuđi krov,
Sloboda tuđeg kraja?
Tek kod kuće je blagoslov,
A svog bez zavičaja
Je teško živjet, teže još umrijeti:
Jer svaka ptica k svome jatu leti.

☆

Slobode traži samo, gdje
Ti zbori majke mlijeko!
Po narodu si svome sve,
Bez njega — Niko, Neko,
Pa plačeš ko nad vodom Babilona,
Na zvuk kad misliš seoskoga zvona.

Mile bijaše dobar, dobar kao dobar dan, pošten do skrajnosti, no jednoga dana, u silnoj uzrujanosti, u svome stanu, Matoš će meni: »Poštenje, da, poštenje, to je mnogo, čast i poštenje poštenju! Mile je primjer poštenja, on je samo poštenje!

Ali to, na žalost, ne dostaje. Ne dostaje, da se naša hrvatska stvar makne s mrtve točke. Ja to glasno govorim, ja ću to i njemu kazati, ja sam već sve spremio za buru i to ne za buru u čaši vode.« Slušao sam te Matoševe riječi s nekom strepnjom, dok je on amo tamo hodao relativno mirno po sobi, no tako uzrujan, te sam mislio, da će ubrzati korak i izaći napolje kao razjarena pantera, da na očigled Mile Starčevića proždre nekoliko njegovih najbližih »milinovaca«, možda baš prvoga Peršića, za kojim bismo onda sva trojica plakali . . .

Završio bih, s nešto promjene, s citatom iz govora Iva Vojnovića nad grobom Ljerke Šram: Sada vidiš, Peršiću, da je mnogo teže živjeti i politizirati, nego umrijeti! — —

SVE JE KOD KUĆE

Sjeđasmo kod »Lovačkoga roga«. Uz čašicu može da iskrsne misao, no da je zaokružiš treba da je čašica podalje, kako ono u bitnosti reče E. A. T. Hoffmann. »Nezgodan je taj trojni savez« — reče A. G. M. — Tada mi je govorio o Keltima i Slavenima, da bi ih nekako historijski doveo u vezu. U nekom njegovu feljtonu ima neki monolog junaka, što govori: »Ja sam Atena, Rim, Pariz — «. Na drugom mjestu, među pjesmama, ima divnih čeznuća za životnim veseljem Grka:

Sultan stada, kralj doline, bik,
Ostavivši Savu kao riječni bog,
Traži, borbe željan div, takmaca svog,
Pruživši do šume gordog grla krik.

Jak kô zemlja, plodnog polja lik,
Zabija o tle, pun ognja krvavog,
Maljem šije sve do tvrdog čela rog,
Pustivši do sunca gromkih grudi rik.

Poseidonov sine, gdje je vrijeme to,
Ajantovog bijesa kad si gledo zlo,
S vijencem bijelih ruku oko rogova?

Sad je drugi glumac Europin tat,
Tek mesari cijene tvoj galantni vrat,
S kojim se maskiro Dzeus, bog bogova.

Gdje je on vidio taj relijef? Zacijelo na mnogim mjestima, a bez sumnje i u našem Eks-le-Benu, u našim »Varaždinskim Toplicama«.

Sjetih se njegovih pronesenih slutnja, kad sam u tom kupalištu promatrao taj relijef, jedan od onih oko bunara. Nekoć je tamo bila Konstantinova kolonada. Prođoše vjekovi pustoši. Sumpor je prekrio, sakrio sve, ama baš sve, pa i kolonade, hramove, sagrađene na tlu keltskih Jaza, prekrio je cijelo naselje. Sjetih se dakle »Pravde« i napisah:

U žutom sjaju tonu Aquae Jasae,
Da Goti, Obri, Huni ih ne zgaze,
Da Hrvat uđe blag u »Gvarasten«,
A pjesnik »Pravde« tu u Eks-le-Ben!

Jest, u Gvarasten, u keltski Gvarasten (od keltskoga Gvarda), u današnji Varaždin, što ga u magli odaje svijetla pruga Drave, gledana s onoga uznositoga vidikovca Tonimira. Preko grčkoga mita izbočena u kamenu, što nam tu osta od Rimljana, preko Konstantinovih spomenika, upravo tapkajući vremenski ispod njih u historijske davnine i dubine, nailazimo na Kelte, na Jaze, što ih tu upokoriše Rimljani, a da im vruću krvcu jamačno ne proliše svu okolnim poljima i gajevima.

— Pa to je Eks, Eks-le-Ben, —! mora da je negdje ovdje kliknuo Matoš, kako nekako kliknu u feljtonu, koji mi nije pri ruci, i mora da je na bunaru popio prvu čašu one vruće, pitke i Pitiji pogodne vode eks.

Kaj nam pak moreju?! Imamo svega doma! Imamo i uspomena na Kelte, jer eno Rimljani rekoše točno »Aquae Jasae«, čitaj Jaze, a ne Jase, kako htjedoše neki. Ne ću tek da budem ja što kriv, ako mi je onaj Varaždinac u lokalnom listu kao i drugim gostima nehotice podvalio ustvrdivši sasvim ozbiljno, da je naš najstariji grad samo prekršteni keltski »Gvarasten«.

Možda ima, s obzirom na neku još hipotetičku praslavensku bazu, s kojom se pri dolasku milom ili silom snađoše Hrvati, pravo Mirko Hikec, Zagorac, dični senator Varaždina, brat pokojnoga Ante, pričajući svuda: »Mi da smo se doselili? Je, nekak! Oni su se doselili u Češku, Lešku, Mešku, i to iz Krapine!«

BEZ NAMETLJIVOSTI

»Sutla« je bila neki predznak »Griča«, neki simbol, što se prije pojavio. U njoj je surađivao i Anton Novačan, prije suradnik đačkoga ilegalnoga zagrebačkoga lista, Slovenac. Došao je bio u Zagreb pješke nuz Savinju i Savu, iz celjske Zadobrove, kao siromašno đače, rusticanus, pjevajući sam samcat i bolan u velikom gradu:

Vržen v morje sem življenja,
Proč od brega jasnih dnij,
V morje ljutega trpljenja
V morje žalosti, skrbij.

V kalnem morju truden plavam
In na tihem se solzim,
Ali kaj je v morju solza,
Kaj v življenju, če ihtim?!

»Što je to u životu, ako jecam«, to bi od prilike značio taj »ihtim«. On je znatno kasnije, iza poroda »Sutle«, prišao A. G. Matošu, a najzad se ponovno deklarirao Matošijašem. Nenametljivi regionalizam, naglašavan po Matošu, djelovao je i nakon povratka na nj toliko, da je jednoga dana pozvao mene na politički sastanak seljaka iz celjske okolice, koji se u mojoj prisutnosti, na moje najveće iznenađenje, u Celju, pretvorio u književnu i gramatikalnu sjednicu. Nakon pozdrava, kojim me je pozdravio kao brata Hrvata i bivšega urednika »Sutle« i nakon moga otpozdrava bratu Slovencu, slovenskim seljacima i Sloveniji, uze riječ Novačan, da iza jezgrovitoga književnoga razlaganja u najčistijoj slovenštini stavi slijedeći prijedlog na glasanje: Sastanak celjskih seljaka, u prisutnosti brata Hrvata, donosi jednoglasno rezoluciju, da se u cilju pojačanoga vezivanja književnoga govora slovenskoga i hrvatskoga ukidaju glagolski dočetci u trećem licu singulara perfekta u slovenskom: eu, kao na primjer u videu, au — i tako dalje i tako dalje.

Prijedlog je jednoglasno primljen upravo per acclamationem!

Sjećajući se toga sastanka, a idući tradicijama Sutle i Griča, nastojeći shvatiti i sve više cijeniti dragovoljnu žrtvu Slovenaca, savjetovao sam mu kasnije, kad sam se s njime sastao u Zagrebu, da bi u Sloveniji zadržali prvu i odsudnu riječ Slovenci, čak i oni, koji ne žele biti kao on vođama, nego samo nekim podvođama. On je međutim zaboravio na bratski savjet i prilično je dodijao u Zagrebu, kako sam se iz Basaričekovih riječi uvjerio kasnije u Celju, kad mi je Basariček, trgnut iz prvoga sna i pozvan na razgovor po Novačanu, neobično uzbuđen i ljutit, saopćio iste noći, da je to bio Anton Novačan, što ga je zvao i da je po srijedi drastično izražena, a nepotrebna nametljivost. Novačan je unatoč svome prijedlogu ostao slovenski regionalista, no regionalisti Stjepanu Radiću odricao je isprva svaku mogućnost uspjeha govoreći, da će mu pokret svršiti u pijesku, a onda je presaldumio rušeći tako reći sve celjske mostove za sobom, te se u Zagrebu bojao, da me prenagli radićevci ne vide s njime, kad sam se ja kao dosljedni i svestrani regionalista u praksi »spuntao«. Novačan je u modernoj slovenskoj lirici i nove-

listici jedan od najizvornijih i najvećma istaknutih pjesnika i novelista, a ja sam koji put na njegovu darovitost upozorio Matoša. Međutim Matošev pogled bijaše toliko uprt u naše hrvatske ljude, krajeve i prilike, da me, ne uzimajući upozorenje do očitoga ugodnoga znanja, nije usrećio nikakvom naročitom i zapamćenom primjedbom. Anton Novačan nazivaše me u Sloveniji, na zajedničkim šetnjama oko Zadobrove, doduše »pijanim orlom«, čak me htjede onako po štajerski »klofutati«, jer sam lijeno ležao nauznak i promatrao zvijezde, dok je on kraj mene na polju spremao frugalnu večeru, da me najzad u svome usponu u nedokučive pjesničke i diplomatske visine izrično i omalovaži, no ipak će, nadam se, dozvoliti, da ga se u tim uspomenama rado i neminovno sjetim, kao negdašnjega hrabroga puntara na djelu, grabancijaša i Matošijaša, koji još i danas stvara.

PRIČA S LEMANA

»Ljubav je jača od smrti« — konstatira Oskar Wilde. O tom sam se osobno uvjerio u Ženevi, na lemanskom jezeru, tamo, gdje je Luccheni umorio turpijom ono priviđenje boginje, nesretnu, suptilnu, divnu Jelisavu, prijateljicu Grkâ, Ljudevita Drugoga bavarskoga, kojoj Mađari uđoše pod kožu kao buntovnici. Ondje, odakle je Jean Jacques Rousseau pošao bio u Francusku, da presadi biljku građanske slobode, jednakosti i bratstva i nađe povratak prirodi, ondje smo se našli nemirnjaci, bundžije i đaci sa svih strana, uzdanice naroda i — ljubavnici. U nekoj potkrovnici ležaše bolesna ona, inkarnirana Ljubav, neka ruska studentica, što inače u Rusiji, u kostimu Evinu, nošena iza kupanja stepskim hatom, prelazi Dnjestar, Don. Bila je blijeda kao smrt, kao ta Vaša toliko spominjana, ni po meni ni po Vama nikada viđena, osim na fotografiji, Nina Kipiani, prijateljica baruna M., brata careva gardiste časnika, nesuđenoga mecene »Sutle«.

Ležaše na krevetu, u sušici, a ipak u očitoj nadi, i ne misleći na skorašnju smrt, a do nje đak, revolucionarac, moj znanac, u očaju Poeovih posljednjih nada kraj bolesne, priljepčivo bolesne, ljubljene žene. Ona se pomakne, udahne nešto zraka, što je prostrujio čist i zdrav sa Lemana, a onda, željna ploda s drveta, dohvati nemoćnicom rukom jabuku i zagrize. I držeći, da će ugoditi njemu, svome Romeu, pojede samo polovicu. Drugu, vjerojatno kobnu polovicu, pruži nesretnome Rusu. Njegov pogled, pun pažnje i samilosti, odavaše, da mu je ljubav preča i jača od smrti . . . Tada đak, naučan vjerojatno gledati smrti u oči, ili ako joj dotle ne gledaše, kadar zagledati sada, bez krzmanja, uze pruženu polu jabuke, vjerojatno otrovanu bacilima, i proguta je pred mojim zapanjenim očima, prije nego sam dospio, da kao prijateljski gost interveniram.

To vam je dakle ljubav, ljubav velika i silna, kojoj bijah živim, rijetkim svjedokom u ovom nikad nezaboravljenom času i slučaju . . . « — pričaše mi A. G. M., pjesnik ljubavi i hrabrosti. Ja tu priču, kako najbolje znam i pamtim, predajem hrabro dalje, sve i bez doživljaja s nesuđenom i nevidljivom Ninom, Ninom Kipiani, ruskom revo-

lucionarkom, i bez predanog joj pisma barunova, u kojem je stajalo, da sam »nepopravljivi entuzijast, sad veoma oduševljen sad duboko razočaran« i da moja ljubav ne bi bila nikakva kaprica. U onim danima mladenačkoga zanosa i nagle, ali časne, i slabosti nepristupačne »lakomislenosti« upoznao me je bio, preko pisama, s nesuđenim mecenom »Sutle«, koji mi se već na prvom koraku osobnoga poznanstva zamjerio (ne samo zbog uskraćene pretplate na »Sutlu«), drug Slovenac, entuzijast, Anton Novačan, što je nedavno, očito razočaran, položio mandat. To je već druga priča, priča o pjesnicima, što postaju političarima.

Prestajem, jer mi je milija priča s Lemana.

NAŠ BRANKO PETROVIĆ

Da, zbilja, i on je u Ženevi, na Lemanu, dragi Branko Petrović, karikaturista i »peintre de genre«, ljubimac Matošev. On je s najvećom ljubavlju karikirao A. G. Matoša. Tu nedavno, pred sam Uskrs, godine tisućdevetstotridesetiosme, doslije opasne za pluća, pune kiša i gripe, zamoliše me prijatelji novinari, da im za uskrsni broj »7 dana« pošaljem karikaturu A. G. Matoša, što ju je još za njegova života sačinio Branko Petrović. Vrlo je dobra, nasmijala je A. G. Matoša, vazda spremnoga, da se nasmije na tuđi, pa i na svoj račun do potrebe. Ona resi knjigu: A. G. Matoš: Moralista i druge satire — objelodanjenu po »Humorističkoj knjižnici«. Pretražio sam sve pretince i nikako da je nađem. Umjesto karikature našao sam izvornu fotografiju Mary Večere. Očajan napišem pismo

Branku Petroviću, pošaljem express, na sreću, ne znajući adrese. Naslovih: Branko Petrović, peintre, Genève, Suisse, i pismo ga našlo. Na Veliku Srijedu, u šezdesetiprvi čas, kako mi rekoše, stiže redakciji »7 dana« Brankova pošiljka iz Ženeve, s pismom, u kojem se poziva na moje pismo. Nije poslao onu karikaturu s batinom u ruci, nego tako reći vjernu skicu Matoševa lika iz onih godina drugovanja, kojom ga izvrsno, upravo majstorski pogađa i dočarava živoga. Kad je uskrsni broj »7 dana« izašao s tom slikom u srcu mojih štampanih »Uspomena«, bijaše to, kako mi rekoše, dirljiva senzacija za Zagreb, što poznavaše Matoša onih godina. Hvala Ti, dragi moj Branko, hvala Ti ovim putem, dok Te ne nađe moje neizrecivo zahvalno pismo. I Ti si bio onaj, koji si ga cijenio i volio, stoga si ga i mogao nacrtati, vaj, što rekoh nacrtati, ne, ne, nego upravo oživjeti i to onim likom, kojim, nevidljivo neznancima, živi u našim srcima!

Ljubav čuda stvara. Sjećaš li se priče Tvoje prve ljubavi, koju si mi ovdje u Križevcima pričao, nježan i blago rezigniran, kad si mi križevački obični djelatnik pretvorio u blagdan?! Sjećaš li se i one lijepe gospođe, što je gostoljubivo bila podvorila Matoša u Križevcima i gledala Te kao željva jaje, jer je kraj Tebe osjetila, da ima i na zemlji nekih viših bića. Sjećaš li se, kako je Tebi, esteti, najprije pogled zapeo o onu dugačku i široku modru vrpcu, o onu njezinu amajliju, koja je udatu ženu čuvala od nehotice hipnotičkoga Tvoga pogleda?! Od pogleda, u kojem se možda već tada zrcalio dijelak Lemana! Ej, što su ti Tvoji švicarski poštari kulturni i civilizirani! Reci im, da i njima

evo zahvaljujem, što Te tako brzo nađoše. Švico, divna Švico, što Te gledaju kao čudo, i što gledaš čuda svakojaka, i Ti Lemane, čisti i zdravi, hvala i Vama, što je moje pismo našlo još živoga, miloga moga druga, Branka Petrovića! Jer on je ovdje i u križevačkoj okolici, inače zdravoj, pobolijevao, teško pobolijevao.

On je izvrstan slikar, sve bez mature, kao Kerdić, Meštrović, što su kipari, sve bez mature.

Branko mi je kazivao, da je već nakon treće godine istupio iz gimnazije. Kao i danas, tako je i onda naučavanje matematike metodama, što ih je već Goethe proglasio prenatrpanima i zloporabom matematike, bilo pretežak teret za đake. Umjesto izvijanja zaključaka iz najjednostavnijih istina logikom, kao u algebri Eulerovoj, koja se lako čita kao roman, pretvorena je matematika na užas većine đaka u rješavanje tako zvanih praktičnih primjera, upravo rebusa s pomoću trikova i gotovih formula kao kad dokoni popovi krste jariće. Bez mature su i Matoš i Lj. V., a Novačana sam ja nekako prignao. Bez mature ne može se danas ni na slikarsku ni glazbenu akademiju.

Nema druge, nego da Meštrović ode u Ameriku, u Ameriku bez mature, pa da iz tamošnjih rezervacija dovede nekoliko preostalih Indijanaca, koji će, u oduženju za divan spomenik u Chicagu, da pobiju ovdje sve naše »akademike«. Dotle da si mi zdravo, ali i nadalje, Branko, Matoševa simpatijo!

ODMORI

Uhvativši nešto vremena, što mu preosta u golemom i neprestanom radu, odilazio bi, redovno ljeti, na odmor izvan Zagreba, u Samobor, u okolicu Jastrebarskoga, na domak Plješivici, pa na more. Najednom se tako stvori u Sarajevu, među prijateljima, dakako podalje od žučnoga Muzavata. O Sarajevo vezahu ga najdraže, mladenačke uspomene književnika, suradnika »Nade«. Odatle jamačno i poznanstvo s gospođom Elom Kranjčević. Sreli smo je jednom u Zagrebu, kod uspinjače, kad je polazila u Gornji grad. O Nado, o Elo Kranjčevićeva, nasmiješljiva u tom trenutku, mala, ljupka Elo! Onaj drugi, što Vas je s A. G. M-om pozdravio, bijaše pisac ovih uspomena, nikad odviše veseo, i ne tako žalostan zbog ludih, karnevalskih balova, kao Vaš Silvije, Silvije Strahimir, najplemenitiji, prvi urednički Mentor A. G. M-a. Ta baš A. G. M. me upozorio, da je život tragikomedija. O Silvije, refleksivni, pesimistički Silvije, o Beharu, koji si mi donio moga Raisulija, o Šeher-Sarajevo

.... kupo meda, goro od šećera,
Gdje se vile u šerbet kupaju!

Povrativši se iz Sarajeva reče mi A. G. M.: »Primiše me najljubaznije i počastiše. Visoki, lijepi, plavokosi muškarci oko mene. I da je samo to, nego na odlasku, kao da želi ispuniti neku prazninu moga putničkoga džepa, utisnu mi stari, dobroćudni aga, odličnik, poputbinu, u ostalom dobro došlu, govoreći: »To ti je nešto malo, da imaš pri ruci, dok ti na kaplju znoja ne kapne od onih tamo novina u Zagrebu!« — — —

Djelo je dobro, ako je namjera, kao u tom slučaju, dobra, a dobro djelo, vedro čelo. Neizrecivi, mekani ton zahvalnosti, kao da se vinuo iz mukotrpnoga srca, nije dao Matošu da odmah nastavi. Jedva sam ga primijetio u prirođenom reskom, vanjskom obliku ...

KARLOVAČKI KAMPANILE

Ovo nije studija, to su doživljaji, parabole, uspomene. Dozvolite mi stoga, gospođe i gospodo, čitatelji, da se sjetim jednoga iz onoga kruga, koji se oko njegova središta vrzao doduše za života Matoševa kao promatrač, ali pozoran na me i na Ljubu Wiesnera, svoje školske drugove karlovačke, u višim razredima, krzmao upravo kao mačak oko prevruće kaše. Bio je to Krešo Benić, muzičar, kasniji suradnik »Griča«. Dozvolite mi, da ga se nepristrano sjetim iz onih dragih vremena, kad mu još nije palo na um, da me »digne« na mjenicu. On je kao karlovački regionalista bio izazivač prije kao karlovački regionalista bio izazivač prije došlica u školi. Karlovački kampanile proburazili smo, kao refugium peccatorum, izbjeglice sa sviju strana. Bili smo pod oštrom paskom katehete, isusovca u načelu, podnosljivom zbog ravnatelja u praksi, književnika Rudolfa Strohala. Jednoga dana izbečio je na me svoje izazivačke poglede Krešo Benić kao diabolus rotae. Zaletio sam se prema njemu iz posljednje klupe, da ga nalemam, kad li udje u razred profesor psiholog Crnčić. To ga je spasilo. Na čudo čitavoga razreda proglasi Crnčić, videći mene u naletu, Krešu Benića krivim, bez ikakvog poprednjega ispitivanja, održavši po

tom sjajno predavanje iz psihologije, s tim našim primjerom akcije i reakcije ad oculos. Da je Crnčić dodao tome koji stih Shakespeareov, Krešo Kovačić bi iz svoje klupe ismijao i Shakespearea. Meni ne bijaše do smijeha kao ni onda, kad sam morao povodom Benićeva kapelnikovanja u Koprivnici platiti u njegovoj opojnoj drogi rođenu mjenicu iskalivši svoj jad na leđima naleđnika umjesto na Beniću prihvatniku, koji je također neko vrijeme studirao u Zagrebu pravo kao i ja.

Iza toga posvetio se sasvim muzici, komponirao i dirigirao. I on je kročio putovima, što ih je utirao A. G. Matoš. V. ga je onda konačno privukao sasvim »Griču«. Dao mu je glavnu riječ, da tu zastupa muziku. U muzičkim Etudama povukao se Benić odmah liniju između suvremene nacionalističke opere i operne prošlosti. Hoffmann je tvrdio, da je u muzici zapravo irelevantno, o kakvom se događaju radi. Benić opaža kod Wagnera, da nikad nijeste sigurni, o čemu se zapravo i o kakvom se događaju radi, dok kod Bizeta nalazi melodiju adekvatnosti, u izrazu opere, koji odgovara događaju. Benić se odbija od cilja muzičke starine, što je značio uvijek nešto internacionalno, on je za suvremeno nacionalističko djelo, za rasno osjećanje i gledanje u djelu, doduše bez tendencije, no sa spontanim nacionalističkim ogledom u njemu. Čuvši »Porina« sjetih se s ponosom grićkoga suradnika Krešimira Benića! Koga od poštovanih ne dospije privući bliže Matoš, toga je s »Gričem« privukao Lj. V. Na kampanile smo kao suvišan i proburažen zaboravili.

NOLI TURBARE

Rekoše nam nedavno, da smo hrvatskim regionalističkim književnim pokretom u »Griču« među ostalima izvan njega postavili nužno selo i seljaka u središte svoga interesa. Stoga je — čini se — bilo potrebno, da netko to plati glavom, barem na papiru, iz bogzna kakvih dodvornih razloga. Priznaje se »Sutli«, da je tražila neki punctum, meni, da sam pomagao u crtanju stanovitih književnih krugova. Nijesam doduše Arhimed, no godine tisućudevetstotridesetšeste poslaše mi neki fantom Vandala s mačem u ruci, koji pokazujući na crtane krugove reče: Sve je to lijepo i dobro, no punctum je nešto suviše moćno i kobno i baš zato, što je moje oko zapelo o te zaista nacrtane krugove, moram baš Vama odrubiti glavu.

— Oprostite, rekoh još pravodobno, per^ je jače od mača!

I dogodilo se čudo. Htjedoh mu citirati Dechanela, Matoša, Stjepana Radića, koji mi je na sastanku u Koprivnici kazao: »Ded, Häusler, ti si književnik, prozbori nešto o sjajnom savezu pera i pluga!« — Međutim nahrupiše odasvud duši, a jedan upita: »Tko je taj fantom?« — Fantom se pretvori u knjižicu, manje više zanimljivu, koju ne dopuštam mrljati, inače ne bih znao, da sam se svojim »Pjesmama«, iz onih mladih dana »kompromitirao«. Nastojat ću, da svršim s uspomenama, no ne iz straha pred fantomima.

Prekinuo me u mome ushitu. »Ona ima« — reče — »tamo na Sjeveru više vremena i više prilike da fantazira, nego mi ovdje. Eto, to vam je, a kao ženi godi joj, naravno, roman . . .«

BEZ SALAMUNOVA SJAJA

Pogledajte ljiljane u polju! — reče Isus Krist, Božji sin, Spasitelj. Matošev Đurđic, što ga je na ledini kraj Kalnik-grada recitirao iz svoje bilježnice meni i đaku gimnazijalčetu Nikiću Bručiću, koji je trebao da bude zmaj Svetoivanzelinski, tako je lijep, a tako na oko jednostavan, kao pravi đurđic u naravi, kao jedna jedina zaokružena misao, ne manje lijepa od one misli, utjelovljene u daliji, u prirodnom, božanskom ordenu sunca, što izlazi i što grije njega, komu je zima, i zato ću baš tu Matoševu čuvenu pjesmu pod prvotnim naslovom »Đurđic«, zadržanim po autoru tako reći na samrti, citirati:

Đurđic, sitan cvjetić, skroman, tih i fin,
Dršće, strepi i zebe kao da je zima.
Zvoni bijele psalme snježnim zvončićima
Potajno kraj vrbe, gdje je stari mlin.

Pramaljeća blagog ovaj rosni sin
Najdraži je nama među cvjetovima.
Boju i svježi miris snijega i mlijeka ima,
Nevin, bijel i čist kô čedo, suza i krin.

Višega života otkud slutnja ta,
Što je kao glazba budi miris cvijeća?
Gdje je tajna duše, koju đurđic zna?

Iz đurđica diše naša tiha sreća;
Miris tvoga bića, moja ljubavi,
Slavi drobni đurđic, cvjetić ubavi.

I neprežaljeni naš Josip Pavić, drug moj i Matošev, sjajni recitator naših pjesama, bilježi negdje u svojoj uspomeni, da mu je Matoš kazao, neka se deklamira, kad se već hoće, njegov »Đurđic«. — Pavić je očitom pomutnjom naveo godinu tisućdevetstotrinaestu kao godinu smrti Matoševe. Matoš je umro 1914.

SLIKARI

»Vidite ih« — reče — »prolaze bolje od nas lirika. Unovčuju slike. Pa ipak, i ja sam slikar. To, da je on slikar, kazao je talijanski. Razumio sam ga s pomoću latinskoga.

KRITIKA

Motto:

... jer oni, što Svog srca kucaj
tek osluškuju, Ti prognani su
I za njih nema milosti.
(Edgar Allan Poe: »Al Aaraaf«)

Njegova je kritika bila impresionistička, uvjerljiva kao istiniti unutarnji doživljaj, kao umjetnički odjek, ogled ili odsjev kritiziranoga djela.

Netko je kazao: »Velike misli dolaze od srca«. Nemam vremena da potražim egzotično i dugačko točno prezime autora. Kažu, da je Janko Veselinović organizirao proti Matošu bojkot, jer mu je svojom kritikom spočitnuo slabe strane neke pripovijesti. Lako je na čovjeka baciti anatemu, no prije ili kasnije izlazi djelo na vidjelo. Doživio je osvadu, no to mu nije ubilo vjeru u ideal. Doživio je medjutim i to, da mu je gdjekoji ocijenjeni pisac zamjerio oštrinu, no onu dobru namjeru, kojom mu je Antun Gustav Matoš stavio pred oči ogledalo, nije mu poricao, kamoli da bi došao na pomisao, da ga društveno bojkotira.

Pjesnik i kritik niti je tražio u koga milosti niti je dijelio milostinje. Jednoga dana šećući s A. G. Matošem u Ilici, doživio sam primjer društvenosti: Profesor hrvatske književnosti, čije je djelo Matoš onih dana mjestimice nepovoljno ocijenio, da je odjeknulo književnim Zagrebom, koliko sam mogao iz Matoševih riječi razabrati, došao nam je slučajno u susret i već iz primjerene diskretne distance pozdravio prvi A. G. Matoša. Nije to tako važno, ali je Matošu bilo drago, a i meni, pogotovo, jer se dogodilo u Zagrebu, u ona dobra stara vremena, kad nikomu nije moglo pasti na um, da se čovjeka bojkotira s razloga, što ne će da bude mutavac.

LATINSKO PRAVILO

»Mađari«, rekoh, »uče površno latinski«. »Istina je«, doda Matoš, »oni ne razumiju ni ono najjednostavnije pravilo: Do ut des, dajem da daš«.

OCI I DJECA

Nešto sam stariji, nego je zabilježeno u »Hrvatskoj Mladoj Lirici« i potom u »Hrvatskoj Modernoj Lirici«, upravo rođen sam 1887. Toliko su na me pazili, da sam tek u sedmoj godini života sasvim slučajno saznao, da mi je majka umrla još godine 1888. Moj se otac oženio potom Hrvaticom Križevčankom, kojoj je dični naš romantik Franjo Marković posvetio za uzdarje jedan od svojih najljepših soneta, pisan zlatnim perom, a predan u štampanom primjerku s vlastoručnim potpisom pjesnika. Nju je Matoš spomenuo u svom feljtonu »Oko Križevaca« kao očitu negdašnju ljepoticu. Njegovi su me dobri roditelji još za njegova života tako lijepo primali, u svojoj kući u Jurjevskoj ulici 10, bilo da sam došao s njime ili bez njega, da mi je i to bilo dokazom, da su ga vrlo voljeli, osobito njegova gospođa majka. U Križevcima pohodio je moje. Saznao je odmah nešto pobliže o neposlušnosti sina, koji prečesto putuje u Karlovac. Na rastanku obrati se meni i reče s očitim zadovoljstvom: »Je, kaj se vi imate žaliti? Em vam je čisto lepo doma. Mislil sem, da bum našel pekel . . .«

REGIONALISTA

Bilo ih je i takvih, s kojima ga, koliko se sjećam, nijesam vidjevao, ali su mu bili blizu, plovili njegovom strujom, zanosili se ladanjem, kao nježni i daroviti Zvonko Milković, Varaždinac:

»Mir je pao po selu . . . S ravnoga raskršća dolje
Saneni romon klepke već se razabire bolje.

Prostranim poljskim putem vraća se blago s paše.
I vidi se pastir mračni, gdje svinutim štapom maše.«

(Zvonko Milković: »Veče«)

IVAN NOVAK

Ivan Nikolin Novak družio se mnogo s tadanjim socijalistima, nije dakle znao k nama. S njim sam se bio pokeckao, ali je kasnije surađivao u »Griču«. U ono vrijeme, prije »Sutle«, Novak je pjevao:

»Ja ne ću i ne ću više da trunem
Od mržnje i boli u srcu svom.
Ja hoću i hoću, sve da prokunem,
Mržnju, što rađa u srcu mom!«

Koju godinu pred svoju preranu smrt pisao mi je taj rijetki, temperamentni i neustrašivi talenat, da će na moj poziv doći u Križevce, da bi održao predavanje u krugu prijatelja umjetnosti. Zvali su ga »međimurski kral«, a njegovim svijetlim imenom nazvana je ulica u Čakovcu, nedaleko dvora i kule Zrinjskih.

GODINE

Dosadno je nabrajati godine, no katkad se mora. Tako se u knjizi »Književni regionalizam u Hrvata« tvrdi, da sam s Novačanom uređivao »Sutlu«, pošto sam se upravo bio vratio iz Njemačke. To ne stoji. Ja sam u Njemačkoj boravio prvi i posljednji put godine 1911., u Eltvilleu na Rajni, odakle otpu-

tovah u Češku, u Vraž, stigavši konačno početkom prosinca iste godine u Vukovar, na Dunav. Maturirao sam 1906. upoznavši se domala s Matošem u Samoboru. Čitavu godinu 1913. slabo sam ga posjećivao, jer sam već bio prešao na pravo i morao ponešto i dnevničariti u praksi kod suda, gdje sam se naučio, da ne primam dnevnice za više od mjesec dana unatrag, čega sam se držao unatoč protivnom domaćem olajavanju raznih unatražnih i unaprednih dnevničara i u zastupanju naroda. U istoj se knjizi tvrdi, da sam svoju knjigu pjesama izdao godine 1926. u Koprivnici, što dokazuje, da je moj kritičar ni čitao nije, jer je ona štampana u Križevcima već godine 1922. tiskom Milana Neugebauera, koji je u Križevcima imao prvoklasnu tiskaru. Godine 1913. pohodio sam A. G. Matoša u Tuškancu, u vili iznad zapadnoga putića gore blizu Streljane našavši ga u crvenom prugastom dugačkom ogrtaču, gdje inhalira. Lecnuo sam se u zabrinutosti, no on to nije opazio. Bio je optimista. Uvjeravao me, da će bolest doskora proći. Onda je otputovao u Italiju, u Firencu, da nađe lijeka bolesti grla. Vratio se oporavljen. Posjetio sam ga iste godine ponovno i ne sluteći ništa zlo, ustanovio sam na sastanku kod »Lovačkog roga«, da on pije nešto malo piva iz čaše, u koju je konobar na njegov zahtjev stavio mali metalni valjak s toplom vodom za grijanje piva. Izrazio sam mu smjesta bojazan, no on me svojim optimizmom smjesta poklopio. S optimizmom u pogledu bolesti. Inače je baš taj put govorio vrlo pesimistički o našim političkim prilikama. Da bih našao neki izlaz, kazao sam, da nam još uvijek ostaje onaj realizam, kojim su drugi mislili u ono vrijeme reagirati na pritisak.

Dok je Matoš razmišljao, kako da me eventualno ispravi, izbavio nas je Dragan Turk, treći u društvu, iz pesimizma. Složili smo se u tom, da treba radikalna reakcija na zlo. Matoš je pio tek toliko, da se u sparini samo nešto malo osvježi. Sasvim je isključeno, da bi mu to škodilo. On se je, kako mi reče Ljubo Wiesner, ponovno prehladio tek za vrijeme božićnih praznika iste godine tisućudevetstotrinaeste. Istaknuo je negdje, da je rođen u petak, trinaestoga. Obolio je u četrdesetoj godini života, što je zaista kao lijepi roman tekao »burno i polako«. Bez nepotrebnoga i uzaludnoga »sistema«, kao i život Stendhalov.

SAMOĆA

Samoća nije za me strašna, ne!

Lord Byron

Bio je društven, i to društven i prema onima, što bi ih znao »iskefati«, da im tako reći nije bilo više ni buhe u kožuhu. Pošli smo jednom na Margaretski trg. Matoš je tu kupio grožđa. Onda je najednom opazio mrku glavu fra Kerubina Šegvića na prozoru uredništva »Hrvatske Slobode« u Preradovićevoj ulici, u prizemlju. »Hajdemo«, reče mi, »malo fratru pod prozor, člankopiscu«. Povukao me za sobom. Nađosmo se pred Šegvićem, bojovnikom, kasnijim »Gotom«. Byron je u Gotima vidio saveznike, upravo osvetnike gladijatora. Šegvić nije bio osvetnik. Nije došlo do dvoboja. Izmijenili su nekoliko srdačnih. Matoš se smijao i ponudio Šegvića grožđem iz »škarnicla«. »Članko-

pisci« znadu biti gorki. Pošto odosmo dalje, reče mi A. G. M.: »Morao sam mu malo zasladiti«. —

Unatoč društvenosti znao se povući. Govorio mi je, da se nimalo ne plaši samoće, pače da se u samoći ugodno osjeća. Uđosmo jednom u kavanu, gdje se kartalo. Jean Paul je tvrdio, da se kartaši kartaju, jer zaziru od samoće, bježe od sebe. Matoš mi namigne na kartaše i reče: »Razumijem sve. Pijanicu, duhandžiju, ženskara, no kartaše ne razumijem. Kakva je to zabava?!« —

U BOLNICI

Matoš se prehladio. To nije nikakvo čudo, jer ima malo ljudi u nimalo pospanom gradu, koji paze na svoje zdravlje, kad izlaze iz tople sobe u studen, bez vjetra ili čak s vjetrom. Nije ekscedirao i nije mi se nikad tužio ni na kakvu kroničnu bolest, a kako je bio iskren, on bi se potužio. Iznenadila me vijest pred proljeće 1914., da je u bolnici i da je već i operiran. Pošao sam u bolnicu, tamo daleko od buke i praha, blizu vinograda, gdje je paviljon do paviljona, u koje primaju jedne, da bi im našli lijeka, a iznose druge, kojima više nema lijeka, da se već tamo ne pretvore u prah. Sjeti se, čovječe, da je svagdje ljepše nego u bolnici. Ušao sam u sobu posve sam. Matoš ležaše na krevetu, očito teško bolestan, što sam odmah vidio po nekud blijedo-žutoj mijeni lica, po povezu oko vrata i po onoj cijevi, što joj kažu kanila. Gledaše me bez glasa kao da mi želi pročitati najprije s lica prvi dojam. Pristupio sam bliže krevetu. Ne znam više, što sam u prvi čas izrekao, pozdrav neki kao obično. Dao mi je ruku i pokazao na otoman neki, što li, do zida, da sjednem blizu kreveta. U sobi nije bilo dovoljno čistoga zraka ni za zdravoga čovjeka, kamoli za bolesnika s teškom ranom na vratu.

Dade mi znak, da ne može govoriti. Izrazio sam nadu, da će to proći. Pripovijedao sam mu sve, što ga je moglo zanimati. On bi me tu i tamo prekinuo znakom ruke, uzeo olovku i pisao mi, što mi htjede reći. Pisao je okretno i brzo, ma da je bio ljevak. Najednom opiše rukom po zraku prema zidu neka slova, što ih nijesam mogao odgonetnuti, a on vidjevši moju nepriliku uze komadić papira i napiše olovkom: »Sabor?« Nijesam ga odmah razumio, toliko sam se začudio, da on u toj i takvoj boli pita, što radi sabor. Objasnio mi je međutim to pitanje donekle mimikom, te sam potom odmah shvatio, da sadržava u istoj riječi Matoševo negodovanje prema onom i onakvom hrvatskom saboru. Taj se i takav sabor, po želji Mađara, spremao primiti na znanje izvlastbu hrvatske morske obale, koliko se sjećam. Mahnuo sam rukom, u znak, da o tom i takvom saboru nije vrijedno ni govoriti. Držim, da je jedini Stjepan Radić podnio bio već u tom času protestnu interpelaciju, na koju je kasnije, jamačno još za života Matoševa, odgovorio Skerlecz, navješćujući izvlastbu donošenjem zakona u Pešti, što bi ga hrvatski sabor imao primiti na znanje, na što mu je Stjepan Radić, usredotočivši u svom govoru svu oporbu, odgovorio u saboru, da će ovaj sabor bombom u zrak, ako se to dogodi.

Matoš me je razumio, te smo prešli na drugo.

»Pariške škare« — napisao mi je na ceduljici objašnjavajući nedostatke, primjećene povodom veoma bolne, bez narkoze izdržane operacije. Dok mi je to objašnjavao, ušao je u sobu liječnik, u starom zimskom kaputu, držim, neki secundarius, da u kratko inspicira, za njim doskora opatica.

Tako i izađoše, najprije liječnik, potom časna sestra. Kad je izašla, zagrozio joj se Matoš rukom prema vratima, to jest, da će i njoj jamačno posvetiti feljton, ako ozdravi, što sam po objavi članka Josipa Pavića u »Griču« potpuno shvatio. Pavić je bio njegov dobri drug, obziran silno prema svakomu, do krajnjih granica mogućnosti, i silno osjetljiv kao i on, pravi i teško nadoknadivi dramski glumac. Ne ću zaboraviti nikada, kako mu je nježno podrhtavao glas kao s Eolove harfe, kad je povodom slavlja Nine Vavre, udovice pok. Bacha, u Križevcima recitirao moju pjesmu »Duši«. On bilježi u »Griču«, da je upozorio opaticu, da mu se više ne usudi približiti. Prema kućnom redu u bolnici približio se čas rastanka. U neizdržljivom zraku u sobi, zasićenom vonjem njegovih rana i povoja oko vrata, bio sam od prilike pol sata, deprimiran navalom bojazni za njegov život i neke crne slutnje, teško zatomljivane, a onda sam se oprostio s dragim A. G. Matošem, pjesnikom i prijateljem. Kako je život ljudski u Božjim rukama, rekoh mu još na rastanku: »Do viđenja, kod Dobre mamice!« Stisnuo mi je ruku, nasmiješio se prijazno i gledao mi u lice, dok sam unatraške koraknuo prema vratima, i mahnuo mu desnicom na pozdrav i oproštaj. Pošto odoh, razmišljao sam idući tužan hodnikom, nije li to možda bilo posljednji put, što ga nađoh živa. Pitao sam se često, da li je zaista bio po srijedi rak, kako se onda govorilo. Najviše ga je slabilo i krhalo, što nije mogao da jede kroz usta. Iza pohoda u bolnici ostade mi ipak tračak nade, da će ozdraviti. Vijest o njegovoj smrti, nekoliko dana pred proljeće 1914. udarila me svom snagom,

i kao kad čovjek po teškom udarcu ne osjeti odmah svu bol u njezinoj jačini, nego ona biva sve jača i jača od trenutka do trenutka, tako je iz dana u dan bilo i meni: osjećao sam sve dublju i dublju žalost za njim.

OD DVORANE DO GROBA

»Nisam plako. Nisam. Zapanjen sam stao
U dvorani kobnoj, punoj smrti krasne,
Sumnjajući, da s utamne oči jasne,
Odakle mi nekad bolji život sjao.«

A. G. Matoš: »Utjeha kose«.

»Miruj! U smrti se sniva«, — svršava A. G. Matoš jedan od najljepših svojih soneta.

Ušao sam u dvoranu, tamo gore na Mirogoju, gdje se u miru smirio i počinuo. Tu dakle na odru, u crnini, u »agoniji svijeća«, u cvijeću, što inače vene baš kao i čovjek, počiva A. G. Matoš, velik dušom, sitan konačno tijelom. Ne, to nije on, to je neki dječak, što sniva, pomislio bi čovjek, ako mu živi lik ne bi živo pamtio. Neizbrisivu sliku živoga Matoša ne će mi, lje, prevući ova druga, dječaka na odru, što ga, ne znam, da li baš pred mojim očima pokriše pokrovom. Iz mira i boli trgnu me jecaj, plač. Govornik je pročitao svoju riječ: Tu si se smirio, nemirni duše! Ne bijaše mi ni na kraj pameti da pazim, tko je sve u povorci. O tom sam tek kasnije ponešto razmišljao nastojeći da se sjetim. Nešto mi je bilo jasno, nešto malo zagonetno. Došli bi bili svi, koji su ga cijenili i voljeli, no svi nijesu mogli doći. Od dvorane kobne do polja Tvo-

ga, Hrvatsko draga, u kojem si mu dala groba, ne bijaše daleko. Ti si u nevidljivom liku gospođe, po njemu stoput veličane Kraljice, stala uza nj. Sunce, što nam se samo skriva, ne bijaše još utonulo, kad je posljednji govornik potaknuo mnoštvo pratilaca, da mu klikne: Slava! — Slava A. G. Matošu!

POSTHUMA

Ja pomnju
čudnoje mgnovenje)...*

Puškin

Sjeti se, čovječe, da si prah i da ćeš se u prah vratiti, istina, no sjeti se, da nijesi samo prah, samo materija. Marks je propovijedao materijalizam. Čudno je, kako je baš on zaboravio na Jehovu i kako se Lassal, da bi zameo trag do Jehove, stao potpisivati Lassalle.

Muza produžuje život, što rekao Goethe, no vjera u besmrtnost duše upućuje nas na život vječni. »Sebi pjevam i Muzama«, veli doduše Kohanovski, no ljubav, i to ljubav prema bližnjemu, od zvijezda rođena, ono je, što pjesnika nuka, da svoje pjesme objelodani. Tako su poslije smrti Matoševe objelodanili i nekoje njegove kraće pjesme kao postuma. Matoš u srcima živi, i dok je srca, bit će i Kroacije, kako on pjeva, i Matoša na ovom svijetu! Mene su ta postuma na jednom mjestu uznemirila. To je ondje, gdje počinje stih: »Žalim, što nijesam te, ženo...«

*) mgnovenje = trenutak.

Matoša nema na životu, da bi mi odgovorio na možebitno pitanje, nije li kakav tragičan doživljaj na samrti ili prije toga po srijedi. Najzad, ja to pitanje, jer sam već poodmakao u godinama, i ne postavljam. Samo mladost ne pazi, kad što pita, mladost si koješta dozvoljava, da ne reknem kao Lafontaine: Cet âge sans pitié...

Ja sam sebi na primjer po Matoševoj smrti i po objelodanjenim pjesmama dozvolio pomisao, da poznam ženu, na koju se odnosi stih, u toliko, što mu je u njegovoj prevelikoj osjetljivosti dala kakvo eventualno sasvim nevino gradivo, uveličano u stihu, i prema tome sam se i vladao. Međutim me njemu drage osobe uvjeriše, da sam u zabludi, što tražim ženu, koja po poznatom pravilu mora biti svudašnja i svemu kriva. U trenutku susreta, pomalo čudnog i skoro već zaboravljenog, što ga se usput sjetih, nijesam se snašao prema gospođici, a kad čovjek ne zna, što da čini, treba da u pravilu ne učini ništa.

Zaboravimo »čudnoje mgnovenje«.

EPILOG

Dvadeset i sedam godina je minulo od Matoševe smrti, a kod nas je još uvijek teško biti književnikom. Meni se, na primjer, nedavno dogodilo, da sam konac putopisa morao povući, kad je već ostalo u istim »pobožnim« novinama bilo štampano, jer je urednik oklijevao sa štampanjem, iz straha pred farizejima. Kada zbog koterija nemaš gdje da štampaš ono, što si napisao, onda ti kažu, da si zašutio. Upućujem uostalom na Matoševa djela, a svakako

i na ono mjesto u njegovim »Vidicima i putovima«, gdje on intimno veli čitaocu: »Živući izvan naših koterija literarnih i političkih, sasvim je prirodno, što sam im bijela vrana, jer one progone sve, što je individualno i izolirano«.

Već je iz toga shvatljivo, kakvim je trnjem prolazio do zvijezda Antun Gustav Matoš, pjesnik i književnik, u biću svome radostan i živ kao kakav Helen, s kršćanskom nadopunom ljubavi i prema bližnjemu i vjere u Boga svih Uskrsa. Ne jedan put mi se učinilo, kad sam ga slušao živa, da na njegova usta govori onaj glas neumrle Hrvatske, što si je najvećom lakoćom prokrčio tada put baš kroz njegovu dušu i srce. Bilo je međutim i časova očaja, bez sumnje prolaznih. U jednom od pisama, što ih je meni pisao, on je u takvom jednom času pomišljao na skorašnji Finis Croatiae, no Hrvatska je ipak izašla živa iz »okvira«, kako joj je u stvari, unatoč Frankovoj rezoluciji, vazda i Ante Starčević želio. »Koalicijom« — pisaše mi A. G. Matoš — »vladaju Srbi, pravaštvom popovi, ostalo mađaroni.« Ja sam tako slobodan komentirati: ono »Srbi« čitaj Pribićević, ono »popovi« čitaj furtimaši, ako je uopće potreban kakav komentar. Kako je Matoš bio čovjek neobične energije i u glavnom radin kao pčela, spasavalo ga je to iz očaja u tadanjoj sredini, što ga nije shvaćala. I kad je mnogo godina iza njegove smrti nadošao bio neželjeni trenutak, da se i ja ogradim protiv nekakvoga apsolutnoga pacifizma kod nas, u najmanju ruku nezgodno stiliziranoga, nijesam ni slutio, da je bitni smisao takove ograde sadržan u gdjekojoj njegovoj izreci, naknadno zapaženoj, dok mi je vrlo

dobro iz njegove žive riječi bio poznat princip eventualne samoobrane i nimalo tolstojevskoga otpora proti zlu.

Savez je dakako pera i pluga potreban. Selo će učiniti svoje. Kad seljak Posavac vidi, da sav civilizirani i tehnički aparat nije zaustavio poplavu, trgne se i baca se pod val, da bi načinio živi zid, dok ne dođe pomoć sela. On ne očajava nikada.

Matoš, čovjek neslomljive energije, naglašuje dovoljno, da bi ga i gluhi mogli čuti, vezu rada sa zemljom, pejsaž, selo, »poeziju hrvatsku, poznatu samo narodu s arijskim civiliziranim nagonima«.

On u starini slavi sve ono dobro, lijepo i trajno, što vrijedi da tvori tradiciju, on se čak nimalo ne ustručava priznati i konzervativnosti, izvjesnoj i kvalificiranoj, njezine vrline, kadre sačuvati trajno, i daje svakome svoje: i staroj slavi i novom potrebnom buđenju. Po njegovu očito ni konzervativci ni novotari ne treba da pomišljaju ni na kakvu tiraniju, pa ni na Pizistratovu. Nikako polutanstvo, nikakvi šuplji, novčarski juste-milieu, ali ni ekstremni radikalizmi, ni s desna, ni s lijeva, nego ličnost, omogućena jednakim pogodbama za razvoj, dakle politički i kulturni individualizam kao u Stendhala, samo s jačim društvenm smislom i odgovornošću u odabiranju najboljih. Čini mi se, da bi i Matošu kao i Stendhalu bio miliji Guizot od njegova postolara, umjereni ustavni režim iz, čini mi se, 1830., nego »njujorška demokracija«, kad mi je toliko naglašavao Stendhala. Jedino držim, da se Matoš ne bi kao Stendhal zadovoljio samom prijaznošću, bilo s desna bilo s lijeva. Pored onih opisanih »više Zagreba«, kad je pisao svoj feljton

»Zagreb i Zagrebi«, nalazio je i istaknuo konačno Antun Gustav Matoš jedan i jedini pravi Zagreb: »To je Zagreb« — kako pisaše — »što radi, što se muči, što trpi, što ne očajava i čeka ... Ili pred tim« — kako pisaše — »jedan Zagreb, hrvatski kao grička tradicija, zanosan kao tornjevi katedrale, domaći i narodni kao krasni zagrebački pejsaž, zdrav kao divna okolica zagrebačka.«

Zagreb ima svoj Grič sunca i vidika, hvala Ti, Bože! Daj dakle, Bože, da se to nešto umjetnoga, umetnutoga ili nametnutoga leda što prije otali! Tko sretniji od Tebe, zar ne, mali i toliko voljeni Parizu, Matošev i Šenoin grade, komu u korijenu hrvatskoga ladanja i njegovanju svijetlih tradicija napipaše snagu kao Anteju?!

Eno vidim orla s raširenim krilima, u slici oblaka nad rujnim plamenom sunca na zapadu, orla, komu je najljepše u visini, koji kao da hoće zaustaviti sunce, da ne dođe noć.

O Gustave, o orle!

K r a j

SADRŽAJ